

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

OBITELJSKE ODREDNICE VRŠNJAČKOG NASILJA

Završni magistarski rad

Ime i prezime studentice:

Emina Jukić

Mentor:

Prof.dr. Sibela Zvizdić

Sarajevo, 2019

SADRŽAJ

UVOD.....	4
ŠTA JE VRŠNJAČKO NASILJE?.....	5
KOJI SU UZROCI I VRSTE VRŠNJAČKOG NASILJA.....	7
Uzroci vršnjačkog nasilja	7
Individualni faktori rizika.....	8
Okolinski faktori rizika.....	8
Vrste vršnjačkog nasilja.....	10
Neizravno nasilničko ponašanje	10
Klasifikacija nasilničkog ponašanja s obzirom na pojavni oblik	11
ZNAČAJ I ULOGA OBITELJI U ODGOJU I SOCIJALIZACIJI DJECE.....	15
KOJE SU OBITELJSKE ODREDNICE VRŠNJAČKOG NASILJA?	17
Teorijski pogledi.....	17
Odrednice obitelji	20
Roditeljska ponašanja	21
Roditeljska agresivnost.....	25
Roditeljsko zanemarivanje:	28
Ostale obiteljske odrednice.....	30
PREVENCIJA NEGATIVNIH OBITELJSKIH ODREDNICA.....	33
ZAKLJUČCI	39
LITERATURA	43

Obiteljske odrednice vršnjačkog nasilja

Emina Jukić

SAŽETAK

Nasilje među djecom predstavlja fenomen koji se počinje sistematski izučavati u školskom kontekstu od 70-ih godina prošlog vijeka. U posljednje vrijeme javljaju se razne teorije o agresivnom, nasilničkom ponašanju, ali u konačnici glavna podjela faktora rizika koji imaju najveći uticaj na nasilno ponašanje među vršnjacima je podjela na individualne faktore (nasljedne i genetski određene karakteristike, odlike temperamenta, nivo intelektualne razvijenosti, fizička građa (konstitucija), crte ličnosti, te okolinske faktore (škola, obitelj, vršnjačke grupe i mediji). Kada je riječ o oblicima vršnjačkog nasilja, možemo razlikovati dva klasifikacijska pristupa. Prema prvom, razlikujemo izravno i neizravno vršnjačko nasilje, dok prema drugom postoje verbalno, fizičko, socijalno i dr. Porodična sredina svakog pojedinca je od primarnog socijalno-psihološkog značaja u procesu socijalizacije mlade osobe, te se tako opravdano pojava negativnog, neadekvatnog ili nepoželjnog ponašanja kod djece i mladih može dovoditi u vezu sa negativnim ili lošim uslovima života u mikrosocijalnoj sredini. Neke od opštih karakteristika koje su se pokazale kao značajne, a kojima obitelji mogu izazvati negativne učinke, tj. direktno dovesti do nastanka vršnjačkog nasilja su negativna odnos sa djetetom, loša komunikacija, odbijanje, nenadgledanje, ne postavljanje granica, visok stupanj agresivnosti, nasilje među partnerima, nasilje nad djetetom ili djecom, zlostavljanje, te stroga disciplina. Ovi i mnogi drugi faktori rizika se istražuju više od 50 godina. Jedna od klasifikacija ovih faktora je njihova podjela u tri skupine: roditeljska ponašanja, roditeljska agresivnost i zanemarivanje djeteta. Neminovno je da je potrebno mnogo više pažnje posvetiti samom vaspitanju djece i njihovom odgoju. Roditelji ne bi trebalo da ignorišu čudna ponašanja svoje djece i da misle da je to samo prolazna faza, ne sluteći da se njihova djeca mogu postepeno kretati ka sve ozbiljijim prestupima u ponašanju.

Ključne riječi: vrsnjačko nasilje, obitelj, prevencija

UVOD

Vršnjačko nasilje predstavlja aktuelan problem u školama širom svijeta koji pokazuje tendenciju rasta i zabrinjavajući je društveni fenomen. S obzirom na veliko interesovanje nauke za ovaj problem, čemu svjedoči veliki broj teorijskih i empirijskih istraživanja, nastoji se na različite načine omogućiti bolje razumjevanje samog problema uzevši u obzir njegove uzroke i oblike u kojima se ispoljava, te načine provođenja prevencije i suzbijanja. Nasilje među vršnjacima je vrsta ponašanja koja je veoma česta u skupini mladih, te je zbog toga bitno na vrijeme prepoznati oblik u kom se javlja, šta ga uzrokuje, te na koji način se najefikasnije može prevenirati i otkloniti. Ono što je veoma bitno je da u cjelokupnom procesu budu uključeni, ne samo obrazovne institucije i roditelji, već i sama država. Ono što rad prvenstveno predstavlja je definisanje vršnjačkog nasilja, u kojim oblicima se može javiti, a u samom fokusu rada je uticaj i uloga obitelji na nastanak, razvoj i spriječavanje ovakve vrste ponašanja jer obitelj ima veoma bitnu ulogu u procesu socijalizacije i odgoja koji, nažalost, mogu ići pogrešnim i neadekvatnim tokom.

Cilj ovoga rada je odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Šta je vršnjačko nasilje?
2. Koji su uzroci i vrste vršnjačkog nasilja?
3. Značaj i uloga obitelji u odgoju i socijalizaciji djece
4. Koje su obiteljske odrednice vršnjačkog nasilja?
5. Prevencija negativnih obiteljskih uticaja na pojavu vršnjačkog nasilja.

ŠTA JE VRŠNJAČKO NASILJE?

Nasilje među djecom predstavlja fenomen koji se počinje sistematski izučavati u školskom kontekstu od 70-ih godina prošlog vijeka. Do kraja 1960-ih i početka 1970-ih godina na nasilje među djecom se gledalo kao na sastavni dio ljudskog razvoja koji je karakterističan za razdoblje djetinjstva. Promjena u takvom shvatanju i stavu prema nasilju među djecom je uslijedila 1972. godine kada je Heinemann, švedski doktor, bilježio svoja opažanja o nasilju unutar skupine djece na školskom igralištu i time sproveo istraživanje koje je nastavio da prati Dan Olweus koji je istražio prirodu sistematski, te samu frekvenciju i dugotrajne posljedice nasilja među djecom u skandinavskim školama (Olweus, 1998; prema Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). Kada je problematika postala aktuelna tema, tada je i tema nasilja postala značajna u javnom životu i na polju nauke, kod nas u posljednje vrijeme, a u svijetu od devedesetih godina prošlog vijeka (Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). U razvijenim zemljama svijeta ovaj fenomen je istražen šire nego kod nas i prošao je već kroz nekoliko faza, kao što su utvrđivanje učestalosti pojave, rad na senzibilizaciji javnosti za ovaj problem, svijest o potrebi za interdiscipliniranim pristupom problemu, povećani angažman nadležnih institucija, prikupljanje sredstava podrške vladajućih institucija, izrade preventivskih i intervencijskih programa te konačne evaluacije preventivskih i intervencijskih programa, dok je kod nas ovaj problem još uvijek u početnim fazama istraživanja (Sesar, 2011). Postepeno se sve više istraživanja bavi nasiljem među djecom u školama i time predstavljaju veliku važnost za razumjevanje tog fenomena. S obzirom na to da je osvještenost o tom problemu sve izraženija, očekuje se da će spoznaje do kojih se takvim istraživanjima nastoji doći bivati sve šire, dopunjene ili pak odbačene (Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015).

Vršnjačko nasilje najčešće se definira kao *opetovano i namjerno, neprijateljsko ili nasilno postupanje jednog ili više učenika, nejednake stvarne ili percipirane fizičke snage, odnosno psihološke ili socijalne moći, zbog kojih žrtva trpi tjelesnu i/ili emocionalnu štetu, a nemoćna je da se odupre i sama odbrani* (Olweus, 1998; Bilić i sar. 2012; prema Bilić, 2013, str. 219).

Nasilje među djecom i zlostavljanje među djecom nisu istoznačni pojmovi iako se često koriste pogrešno, kao sinonimi. Nasilje među djecom uključuje sve forme fizičkog, emocionalnog i seksualnog nasilja i zastrašivanja, što znači da se radi o širem rasponu pojmova nasilničkog ponašanja koje djeca čine i doživljavaju ga od zlostavljača (Berter, 2011, Vejmelka, 2012). Zlostavljanje među djecom se često dogodi bez neke očite provokacije, a negativno ponašanje može se očitovati fizičkim kontaktom, riječima ili na druge načine kao što je izvođenje različitih grimasa ili zlonamjernih gesti ili ponašanjem koje podrazumjeva namjerno isključivanje iz grupe (Roberts i Morotti, 2000; prema Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015).

Dan Olweus (1998; prema Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015), norveški psiholog, godinama se bavio istraživanjima nasilja među djecom u školskom okruženju pri čemu je zlostavljanje definisao kao ponašanje koje podrazumjeva da je dijete zlostavljano onda kada je učestalo i trajno izloženo negativnim postupcima od strane jednog ili više vršnjaka, a pri tome se ističu tri glavna elementa pojma zlostavljanja: trajanje, negativni postupci i neravnomjeran odnos snaga. Prema Ortega i Mora-Merchan (1999; prema Sesar, 2011), kada dijete ili mlada osoba koja doživljava nasilje osjeća potpunu bespomoćnost i ne može pobjeći od nasilja koje može biti vidljivo kao šala ili igra koja nema za posljedicu blagu anksioznost ili bespomoćnost, tada postoji potreba za identifikacijom stvarnog vršnjačkog nasilja. Nadalje, Rigby (2002; prema Sesar, 2011) smatra da vršnjačko nasilje treba posmatrati kao aktivnost koja se javlja uzduž jednog kontinuuma težine, te da, u skladu s tim, nije lako postići dogovor o tome šta predstavlja blage, umjerene i ekstremne forme vršnjačkog nasilja. Objašnjenje toga može biti to da posljedice različitih vrsta i oblika vršnjačkog nasilja mogu varirati od osobe do osobe, tj. neka se osoba može osjećati povrijeđenom zbog zadirkivanja na neku temu na koju je ona visoko osjetljiva, ali se ta osoba istovremeno ne mora osjećati povrijeđenom ako je doživjela neki blagi fizički napad. Prema istom autoru, kada se prosuđuje o ozbiljnosti nekog nasilnog ponašanja trebalo bi u obzir uzeti sljedeće kriterijume: 1) oblik nasilnog ponašanja (npr. blago zadirkivanje nasuprot tjelesnog napada); 2) trajanje nasilnog ponašanja (traje li ono kraće ili duže razdoblje); 3) frekvencija nasilnog ponašanja (događa li se dnevno, nedjeljno ili manje često). Nasilje koje je manje ozbiljno zapravo podrazumjeva periodično zadirkivanje,

nazivanje pogrđnim imenima, situacijsko isključivanje pri čemu takvo nasilje može biti neugodno, može eskalirati, a onda uključivati i ozbiljnije oblike nasilja. Na navedenoj razini se odvija većina ponašanja koja podrazumjevaju vršnjačko nasilje. Umjereno vršnjačko nasilje označava one situacije kada je dijete subjekt sistematskih i bolnih oblika zlostavljanja kroz neko vrijeme. Tu se može svrstati okrutno ruganje, kontinuirano isključivanje, prijetnje ili neke relativno umjerene oblike tjelesnog zlostavljanja kao što su udaranje ili guranje. Kada je zlostavljanje posebno okrutno i intenzivno javljaju se teški oblici nasilja, osobito ako se javljaju u nekom produženom razdoblju i onda kada je jako uznemiravajuće za dijete koje je izloženo nasilju. Iako ono često uključuje teške, ozbiljne oblike tjelesnog napada, također se o teškim oblicima nasilja može govoriti i onda kada ne-tjelesni oblici vršnjačkog nasilja uključuju gotovo potpuno ili potpuno isključivanje iz grupe (Sesar, 2011).

KOJI SU UZROCI I VRSTE VRŠNJAČKOG NASILJA?

Uzroci vršnjačkog nasilja

U posljednje vrijeme javljaju se razne teorije o agresivnom, nasilničkom ponašanju. Prema predstavnicima instinktivističke teorije, agresija je rezultat instinkta. U sklopu tih teorija poznate su psihoanalitička struja Sigmunda Freuda (1969) prema kojoj je sam život u konstantnoj borbi između instinkta za autoagresivnost i agresivnosti usmjerene na druge. Pripadnici etiološke struje su zaključili da je agresija urođeni potencijal, dok su pripadnici neoanalitičke struje pokušali da pomire instikt i uticaj sredine na agresiju. Prema teorijama socijalnog učenja, agresivno ponašanje se uči oponašanjem i neposrednim potkrepljenjem takvog ponašanja. S druge strane, kognitivne teorije smatraju strah kao okidač za nasilno ponašanje gdje će osoba, u zavisnosti od svojih intelektualnih sposobnosti odabrati ili bijeg ili agresivno ponašanje. Nadalje, biološka teorija o agresivnom ponašanju objašnjava takvo

ponašanje promjenama u organizmu uvjetovanim genima i hormonima (Bilić, 1999; prema Vuković i sar., 2009).

Prema Zvizdić (2015, str. 14-15) *factor rizika predstavlja mjerljivu karakteristiku u grupi pojedinaca ili njihovj situacijikoj i predviđa negative ishod prema specifičnom kriteriju ishoda (npr. prijevremeno rođenje djeteta, socijalna podrška i rezilijencija kod djece i adolescenata, razvod roditelja, mentalna bolest roditelja, zlostavljanje djeteta).*

Prema Radovanović i sar. (2013) glavna podjela faktora rizika koji imaju najveći uticaj na nasilno ponašanje među vršnjacima su:

1. Individualne karakteristike
2. Okolinske karakteristike

Individualni faktori rizika

Oni vode porijeklo z bioloških i socio-psiholoških karakteristika, dok okolinski faktori rizika potiču iz polja porodičnih uslova, školske klime, vršnjačkih grupa, medija...

Kao najčešći u skupini rizičnih faktora, čije je izvorište u individualnim karakteristikama, izdvajaju se nasljedne i genetski određene karakteristike, odlike temperamenta, nivo intelektualne razvijenosti, fizička građa (konstitucija), crte ličnosti (egocentričnost, samoprecjenjivanje, osjećaj inferiornosti, nedostatak osjećaja odgovornosti, emocionalna nestabilnost i dr). Pretpostavku o postojanju uticaja nasljednih faktora na ispoljavanje nasilnog i agresivnog ponašanja je potvrđena u velikom broju istraživanja. Takođe, u mnogim studijama odlike temperamenta su se pokazale kao pogodna osnova za razvoj nasilnog ponašanja. U skladu s tim, naglasak se stavlja na psihopatske karakteristike kao što su teškoće u adaptaciji, nemogućnost održavanja pažnje, impulsivnost, traganje za senzacijama i slično (Radovanović i sar., 2013).

Okolinski faktri rizika

U skupini okolinskih faktora, najčešći i najznačajniji su:

1. *Obitelj*: Ona predstavlja jednu od bitnijih determinanti razvoja ličnosti i sredinu u kojoj dijete treba da se osjeća voljeno, sigurno i zaštićeno. Međutim, ukoliko u obitelji ne vladaju harmonični i skladni odnosi, već odnosi puni napetosti, raznih sukoba i konflikata, ako se radi o visoko konfliktnim razvodima ili su u pitanju ovisnici (npr. alkoholičari, narkomani...), zlostavljači, djeca će učeći po modelu koji imaju u kući, takav obrazac ponašanja prenijeti na školsko okruženje i samim tim ga primjenjivati na svojim vršnjacima. *“Obiteljsko nasilje postaje model ponašanja koji se prenosi s generacije na generaciju i ono predstavlja manifestaciju moći i kontrole nad žrtvom, rezultirajući narušavanjem domena sigurnosti”* (Salamadija i Mirnić, 2013, str. 286).

2. *Škola*: S obzirom da je organizovana društvena institucija za odgoj i obrazovanje djece i mladih, usko je povezana sa razvijanjem emocionalnih, socijalnih i društvenih svojstava ličnosti koja mogu uzrokovati problematiku, tj. postojanje vršnjačkog nasilja. Ukoliko postoji nedostatak u odgojnom procesu stvaraju se povoljni socijalni i psihološki uslovi za pojavu devijacija u ponašanju mladih. Osnovni školski faktori koji pospješuju i uzrokuju ovakav vid antisocijalnog načina funkcionisanja među mladima su: nedostatak adekvatno osposobljenih nastavnika na elementarnom nivou, zastarjela shvatanja u nastavi, favoriziranje djece iz gornjih društvenih slojeva, zanemarivanje školske i radne discipline, itd. (Salamadija i Mirnić, 2013).

3. *Vršnjačke grupe*: Pod pojmom grupa se zapravo podrazumjeva *“grupna kohezija bazirana na konformizmu članova grupe koji imaju jednaku sklonost da precjene sebe, svoju moć i moralnost, koji imaju bliske ideje, emocije i sklonosti ka akciji, s tendencijom ka zatvorenosti, isključivosti i netoleranciji prema drugim grupama i pojedincima”* (Salamadija i Mirnić, 2013, str. 287). Stvaranje takvih grupa ili tzv. klanova u školi i njenom okruženju dovodi do mimoilaženja sa društveno prihvatljivim normama i sva djeca koja ne prihvataju norme organizovanih klanova su prva na meti nasilnika.

4. *Mediji*: Iako nam mediji pomažu da blagovremeno budemo informisani o raznim dešavanjima te da imamo svježije informacije o mnogim temama, mediji ujedno obiluju negativnim stvarima i pojavama među kojima je, između ostalih, i vršnjačko nasilje koje putem istih dobija na intenzitetu. Takođe, kroz medije se mladi identifikuju sa likovima koji su prikazani, kako na televiziji tako i na internetu. Djeca i mladi sve više

postaju asocijalni upravo zbog toga što su prepušteni uticaju medija, crtanih filmova, igrice, društvenih mreža koji, zapravo, obiluju scenama nasilja. Može se reći da su mediji u velikoj mjeri podstrekači nasilja među mladima, budući da agresivnim scenama direktno oblikuju obrasce ponašanja (Salamadija i Mirnić, 2013).

Bez obzira na to iz koje oblasti potiču, efekti rizičnih faktora su kumulativni i najčešće indirektni. Njihovo dejstvo zapravo zavisi od njihove međusobne interakcije i dinamičkog međudnosa (Radovanović i sar., 2013).

Vrste vršnjačkog nasilja

Kada je riječ o vrstama vršnjačkog nasilja, možemo razlikovati dva klasifikacijska pristupa. Prvi pristup akcent stavlja na izravna i neizravna nasilnička ponašanja, dok drugi pristup u fokusu ima razlikovanje nasilničkog ponašanja s obzirom na njegove pojavne oblike. Prvi, čiji je autor Olweus (1998), razlikuje izravna i neizravna nasilnička ponašanja.

Izravno nasilničko ponašanje

Izravno nasilničko ponašanje uključuje sve one oblike ponašanja koji podrazumjevaju direktne i otvorene napade na žrtvu verbalne naravi (npr. ruganje, ponižavanje, vrijeđanje, kritikovanje, naređivanje, zahtjevanje, podređenost) i fizičke naravi (npr. udaranje i čupanje).

Neizravno nasilničko ponašanje

Za razliku od izravnog oblika, teže je uočljivo zbog svog suptilnijeg oblika, uključujući socijalne i psihološke oblike nasilnog ponašanja kao što su namjerno

isključivanje drugog djeteta iz grupe i ogovaranje, te su ovakvom obliku sklonije djevojčice (Sindik i Veselinović, 2010).

Prema tome, neizravni oblici nasilničkog ponašanja uključuju sve one oblike nasilja koji ne podrazumjevaju izravan, licem u lice kontakt onoga ko je nasilnik i onoga ko je žrtva u datoj situaciji, gdje uglavnom prevladavaju psihološki oblici nasilja. Na osnovu rezultata nekih istraživanja u svijetu i kod nas, proizilaze zaključci da djeca i mladi u školskom okruženju češće prijavljuju indirektne nego direktne oblike nasilničkih ponašanja među vršnjacima (Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015).

Klasifikacija nasilničkog ponašanja s obzirom na pojavni oblik

Prema Kraljić-Babić i Vejmelka (2015) autori Coloroso (2004) i Pregrad (2007) razlikuju:

1. *Verbalno nasilno ponašanje* koje se odnosi na vrijeđanje, pogrдна imena, omalovažavanje, kritikovanje, sramoćenje, ismijavanje, širenje glasina, seksualno dobacivanje, gdje ovaj oblik nasilja biva podjednako zastupljen kod dječaka i djevojčica. Prema Ratković (2013) ono je, za razliku od fizičkog, manje upadljivo, vidljivo i evidentno.

2. *Fizičko nasilno ponašanje* je najuočljiviji oblik nasilja među djecom, a uključuje ponašanja kao što su: udaranje, guranje, štipanje, čupanje, uništavanje odjeće ili imovine djeteta (Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). Prema Ratković (2013) ovaj oblik je veoma evidentan i zbog toga biva često zakonski sankcionisan i kao takav postaje predmet institucionalnog reagovanja (policija, pravosuđe, socijalna služba...).

3. *Socijalno nasilno ponašanje (relacijsko/nasilje kroz odnose)* podrazumjeva ignorisanje, izolaciju, isključivanje, izbjegavanje, suptilne geste poput agresivnih pogleda, okretanja očiju, uzdaha, podsmjehivanja ili neprijateljski govor tijela koji mogu uticati na postepeno smanjenje djetetovog samopoštovanja (Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015)

U korak s vremenom, ovoj klasifikaciji je potrebno dodati još neke vrste koje su često navođene u literaturi.

Prema Sušac i saradnici (2016) kao poseban oblik nasilja nekada se izdvaja i *ekonomsko (materijalno) nasilje* među vršnjacima koje se odnosi na oduzimanje ili iznuđivanje novca ili drugih stvari od žrtve.

Bilić, Buljan-Flander i Hrpka (2012) na temelju pregleda literature u ovom području kao poseban oblik navode i *kulturalno nasilje među vršnjacima*, koje podrazumijeva vrijeđanje pojedinca na temelju njegove nacionalnosti, religijske pripadnosti ili rase.

Seksualno nasilje – predstavlja nasilje nad nekim kada ga, protiv njegove ili njene volje dodiruju po intimnim dijelovima tijela, uz to upućujući bezobrazne riječi, pokazuju bezobrazne slike, prisiljavaju na seksualne odnose, kada se neprimjereni sadržaj u vidu slika ili riječi salju žrtvi nasilja (putem SMS-a ili e-mail porukom).

Psihološko nasilje – nasilje kada se upućuju prijeteći pogledi, grimase, kada se uhodi određena osoba, ili se od nje iznuđuje novac, te ju se ucjenjuje, kad se žrtvu poziva na telefon, a ne odgovara na njeno javljanje (Zečević, 2010).

S obzirom na vrijeme u kom živimo, u koraku sa tehnološkim postignućima i inovacijama, u obzir treba uzeti i „opasnosti” koje ono nosi sa sobom. Tako, ovoj klasifikaciji je potrebno dodati i vrstu koja podrazumjeva nasilje putem Interneta ili mobilnog telefona.

Svi oblici nasilja koji su prethodno navedeni, zapravo predstavljaju tradicionalno vršnjačko nasilje, koje se i najčešće istraživalo (Olweus, 2010; prema Velki, 2015). Nasuprot tradicionalnom koje se odvija u realnom svijetu (najčešće u školi i školskom okruženju), u novije vrijeme je sve prisutnije *elektronsko/elektroničko vršnjačko nasilje* čija je glavna karakteristika njegovo odvijanje u virtualnom svijetu (internet, mobilni telefoni...). Ovaj savremeni oblik nasilja među mladima najviše i veoma značajno narušavaju i uznemiravaju integritet ličnosti mladih i njihovo zdravo odrastanje. Prvi stepen nasilja ove vrste zapravo čine uznemiravanja telefonom, te uznemiravanja putem internet servisa, društvenih mreža ili web stranica. ili veb sajtova. Drugi stepen podrazumjeva postavljanje video snimaka, blogova, zloupotrebu foruma, snimanje kamerom pojedinaca protiv njihove volje, snimanje kamerom nasilnih scena, montaže neprikladnih scena te

distribuciju takvih snimaka i slika (Ratković, 2013). Kao i tradicionalno, elektronsko nasilje se dijeli na direktno, u kojem počinitelj izravno napada dijete, te na indirektno nasilje u kojem je dijete napadnuto preko treće osobe koja najčešće toga nije svjesna (Krmek, Buljan Flander i Hrpka, 2007). Elektronsko nasilje se provodi putem elektronskih kanala, kao što su e-pošta, SMS poruke, društvene mreže (najčešće Facebook, Twitter i sl.), forumima i dr. Nadalje, ono što ovu vrstu vršnjačkog nasilja razlikuje od tradicionalnih je to što počinitelj nasilja ostaje anonimn i može da se skriva iza privremenih adresa e-pošte, nadimaka ili iza nepoznatog broja telefona (Šimunović, 2008; prema Velki, 2015).

Rezultati istraživanja učestalosti vršnjačkog nasilja pokazuju, ako se u obzir uzme učestalost s obzirom na *ulogu u nasilnom ponašanju*, da je 7-23% ispitanika identifikovano kao počinitelji nasilje, 5-12% kao mladi koji doživljavaju nasilje, 2-21% mladih koji doživljavaju nasilje, ali su pritom i počinitelji (Sesar, 2011). Na osnovu rezultata istraživanja učestalosti vršnjačkog nasilja provedenog na uzorku od 309 učenika viših razreda zagrebačkih osnovnih škola u Hrvatskoj (primjenom Upitnika nasilnik/žrtva autora D. Olweusa), može se zaključiti da je 17% djece identifikovano kao počinitelji nasilja (Elez, 2003; prema Sesar, 2011). Stručnjaci iz Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba dobili su 2003. godine istraživanjem o školskom nasilju u 25 osnovnih škola u 13 gradova Hrvatske ovakve rezultate: 19% djece bilo je izloženo nasilnom ponašanju svakodnevno, 8% djece bili su izloženi nasilnom ponašanju, ali su istovremeno bili i počinitelji nasilja, a 8% djece bilo je nasilno prema drugoj djeci (Bilić i Karlović, 2004.). Kada se u obzir uzme dob, učestalost nasilnog ponašanja opada s godinama, tj. kako učenici napreduju kroz razrede (Sesar, 2011). Vršnjačko nasilje se najčešće događa u razdoblju od 4. do 8. razreda osnovne škole (Bilić i Karlović, 2004).

Prema rezultatima brojnih epidemioloških istraživanja, mogu se uvidjeti *spolne razlike u učestalosti vršnjačkog nasilja*. Prema tome, mnoga istraživanja sprovedena u različitim zemljama potvrđuju da su dječaci, za razliku od djevojčica, češće žrtve vršnjačkog nasilja, a i njegovi počinitelji (Borg, 1999.; Olweus, 1995.; Solberg i Olweus, 2003.; Pereira i sur., 2004; prema Marušić i Pavin-Ivanec, 2007), što su i podaci Poliklinike za zaštitu djece iz 2003. godine pokazali i kod nas. Prema Rigby (2004), dječaci su znatno češće nasilni prema djevojčicama nego što su djevojčice nasilne prema dječacima.

Nadalje, rezultati istraživanja Borga (1999) i Collinsa i suradnika (2004) pokazuju da su dječaci u većoj mjeri izloženi izravnim oblicima nasilja (poput izrugivanja, prijetnji i fizičkog nasilja), dok su djevojčice češće izložene različitim vrstama indirektnog oblika nasilja (npr. ignorisanje, širenje laži, isključivanje iz vršnjačke skupine) (Marušić i Pavin-Ivanec, 2007). U skladu s tim, djevojčice prema vlastitim procjenama više iskazuju indirektna ili relacijska agresivna ponašanja koja se odnose na narušavanje asertivnih odnosa s drugima (Crick i Grotpeter, 1995; prema Marušić i Pavin-Ivanec, 2007).

Takođe, prema istraživanju Lagerspetza i saradnika (1988), pokazalo se da dječaci imaju veći rizik za ispoljavanje i direktnog (vrijeđanje i fizičko nasilje) i indirektnog (manipulativnog i socijalnog) vršnjačkog nasilja u odnosu na djevojčice. Na uzrastu 11-12 godina, istraživači su došli do zaključka da su dječaci bili skloniji fizičkoj agresiji, dok su djevojčice preferirale indirektni oblik nasilja.

Međutim, s povećanjem broja istraživanja, spolne razlike su se pokazivale kao relativno male i nedosljedne. U određenom broju istraživanja, spolne razlike u socijalnoj agresiji nisu pronađene, te je to dovelo do stanovišta da djevojčice nisu socijalno agresivnije od dječaka, ali da djevojčice uvijek više ispoljavaju socijalnu, nego fizičku agresiju, dok je kod dječaka obratno, tj. više ispoljavaju fizičku, nego socijalnu (Ma, Srewin, & Mah, 2001; prema Nedimović i Biro, 2011).

Nakon definisanja vršnjačkog nasilja i određenja vrsta vršnjačkog nasilja, ono što je evidentno jeste činjenica da je svaki pojedinac tokom života bio ili će biti svjedok nasilja, žrtva nasilja ili, na žalost, sam nasilnik. Djeca koja su potencijalne žrtve vršnjačkog nasilja su zapravo djeca koju odlikuje submisivnost, introvertnost sa niskim samopoštovanjem, defanzivnost, te takva djeca i na najbezazlenije opaske reaguju plačem, povlačenjem i izolovanjem od društva (Radnović, 2013). Oni mogu biti žrtve nasilništva zbog nekog svog manira, fizičkog izgleda ili naprosto zbog toga što se ne uklapaju u određenu vršnjačku skupinu. Neka istraživanja upravo „neuklapanje” navode kao najčešći razlog maltretiranja od strane vršnjaka. Takođe, česta meta su i ona djeca sa smetnjama u razvoju ili djeca koja pate od hroničnih bolesti, te ona djeca koju roditelji previše štite. Suprotno njima, nasilnici su ona djeca koja imaju potrebu da se osjećaju moćno i koja iz iskustva nose zaključak da nasilništvo donosi rezultate.

Prema Salamadija (2013) veliki je broj razloga zbog kojih neka djeca svoje sposobnosti i talente koriste kao alat za nasilničko ponašanje nad vršnjacima. Pored urođenog temperamenta, različiti su uticaji iz okoline, kao na primjer školski kontekst, porodična atmosfera, kultura, zajednica i mediji. Olweus je dao jednu od podjela nasilnika, a to je: tipični nasilnici i pasivni nasilnici. Prve odlikuje agresivnost prema vršnjacima, roditeljima ili nastavnicima, te pozitivni stavovi prema nasilju, dok pasivni nasilnici učestvuju u nasilništvu, ali ne poduzimaju inicijativu. Posmatrači vršnjačkog nasilja su pasivni učesnici koji, iako možda ne odobravaju nasilje, ne čine ništa kako bi ga spriječili. Oni ne žele da budu umiješani, ne zauzimaju stav niti aktivno učestvuju u bilo kom pravcu. Branioci su djeca koja prekidaju nasilje, bilo zaštitom žrtve ili uzvraćanjem nasilnih sadržaja nasilniku (direktno) ili pak indirektno.

U opservacijskom istraživanju nasilničkog ponašanja, koje je bilo najopsežnije, O'Connell, PepleriCraig (1999) su snimali učenike 6. razreda tokom situacija klasičnog vršnjačkog nasilja. Analizama tih videozapisa je utvrđeno da 54% vršnjaka vrijeme provodi pasivno promatrajući nasilje, njih 21% je aktivno pomagalo počinitelju, dok je samo 25% njih intervenisalo. Dodatnim analizama tih videozapisa pokazano je da su u 88% slučajeva nasilja vršnjaci svjedoci, ali samo u 19% slučajeva intervenišu, s tim da je utvrđeno da u 57% slučajeva intervencije učinkovito zaustavljaju nasilje. Kada je u pitanju elektronsko nasilje, daleko je veći broj djece i mladih koji svjedoče nasilju, promatraju isto ili pomažu počinitelju, čime se, zapravo, pojačavaju patnje žrtava (Matijević isar., 2016; Smith, 2013; prema Alajbeg, Kovačević, 2018).

ZNAČAJ I ULOGA OBITELJI U ODGOJU I SOCIJALIZACIJI DJECE

S obzirom na to da obiteljski uticaji oblikuju cjelokupnu djetetovu osobnost, oni mogu na razvoj djetetove inteligencije, emocija, tjelesnih i socijalnih sposobnosti djelovati pozitivno ili negativno. U skladu s tim, poznato je da obrasci ponašanja koji bivaju usvojeni u ranom djetinjstvu uglavnom ostaju i zadržavaju se kao takvi u kasnijoj djetetovoj životnoj

dobi. Odnosi u obitelji, prvenstveno roditeljski sukobi te nasilje nad djecom, su preduvjet rizičnog socijalnog ponašanja mladih i pojave depresivnog raspoloženja (Đuranović, 2013).

Najveći značaj za formiranje ličnosti se, u stručnoj literaturi, pridaje porodici, a posebno odnosima roditelja prema djetetu. Prema shvatanju mnogih stručnjaka, uslovi porodičnog života u prvim godinama djetinjstva veoma su važni za to kakva će se ličnost formirati i kakva će ona biti tokom cijelog života. (Popović, 2013)

Prema opšteprihvaćenoj definiciji, „*porodica je osnovna ćelija društva čija uloga u sticanju dobrih navika i pravilnom vaspitanju djeteta nemjerljiva i nezamljenjiva*” (prema Đukić, 2013, str. 427). Pored pozitivnih uticaja koje porodica može imati na razvoj mladih, negativni aspekt uticaja, koji je za ovu temu dominantniji, se ogleda u tome da porodica predstavlja rizični faktor koji povećava vjerovatnoću za razvoj pogrešnih navika, stavova i pogrešnog sistema vrijednosti kod mladih i to se dešava onda kada porodica predstavlja lošu polaznu osnovu za cjelokupni razvoj. Navike i sklonosti koje dijete usvaja u porodici u velikoj mjeri usmjeravaju njegovo ponašanje i na planu vršnjačkog nasilja (Đukić, 2013).

Razina dijete-roditelj podrazumjeva obitelj u cijelosti, tj. obitelj kao najsnažniji zaštitni faktor za sve oblike poremećaja kod djece, ali isto tako predstavlja kako su deficitni odnosi unutar obitelji zapravo najčešći faktori rizika jer, kako je već rečeno, obitelj ima ključnu ulogu u mnogim aspektima dječijeg razvoja, kao na primjer kvaliteta međusobnih odnosa roditelja, kvaliteta, oblici privrženosti, konzistenstnost u odgojnim postupcima, uključenost roditelja u odgoj djeteta, kvalitetna komunikacija u obitelji. Od roditelja djeca uče samokontrolu, veoma bitan alat za upravljanje konfliktnim situacijama. Unutar obitelji, djeca aktivno promatraju ponašanja odraslih i druge djece, te ako su u obiteljima konflikti, svađe i nasilje učestali, dijete uči da je to način ponašanja koji je prikladan te ga prenosi u druge situacije (Olweus, 1994; prema Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). S druge strane, porodica u kojoj vlada harmonija stvara povoljnu sredinu za rast i razvoj djeteta (Đukić, 2013).

Kvalitetno roditeljstvo je od velike važnosti za djecu, jer upravo iz obitelji u kojoj postoje velike količine stresa proizašle iz neadekvatnih roditeljskih postupaka mogu prouzrokovati ozbiljna oštećenja u razvoju djeteta, kao na primjer, oštećenja CNS-a, regulatornih sistema razine hormona stresa, oštećujući strukturu i hemijsku podlogu mozga

(Shore, 2004; prema Stewart-Brown i Schrader-McMillan, 2011). Takođe, loše roditeljstvo može uticati na povećanje problema u odnosu sa vršnjacima i u intimnim odnosima (Sroufe, 1995), buduće mentalne poremećaje i abnormalnosti. Osim mogućih mentalnih poremećaja i fizičkih bolesti, dokazano je da je loše roditeljstvo veoma povezano sa ponašajnim problemima, kao na primjer antisocijalno ponašanje, delinkvencija, nasilje i kriminalitet, lošiji školski uspjeh, zloupotrebu droga i alkohola, pušenje i slično tome (Repetti, i sar., 2002; Stewart-Brown i Schrader-McMillan, 2011; prema Antolić i sar., 2016).

KOJE SU OBITELJSKE ODREDNICE VRŠNJAČKOG NASILJA?

Obiteljska sredina svakog pojedinca je od primarnog socijalno-psihološkog značaja u procesu socijalizacije mlade osobe, te se tako opravdano pojava negativnog, neadekvatnog ili nepoželjnog ponašanja kod djece i mladih može dovoditi u vezu sa negativnim ili lošim uslovima života u mikrosocijalnoj sredini, koja predstavlja prvu i najvažniju „društvenu stepenicu“ u formiranju i oblikovanju emocionalnih i intelektualnih komponenti ličnosti (Mojsilović i Gavrić, 2013).

Teorijski pogledi

Veliki broj teorija koje se bave funkcionisanjem obitelji su pokušale da objasne na koji način obitelj može uticati na pojavu nasilnog ponašanja među djecom i mladima. U nastavku će biti prikazane neke od njih i način na koji objašnjavaju pojavu takvog ponašanja u kontekstu obiteljskog uticaja.

- *Teorija privrženosti* (Bowlby, 1969) prema kojoj se odnos djeteta i skrbnika/roditelja razvija s obzirom na to kakav je kvalitet rane interakcije između skrbnika/roditelja i djeteta. Upravo iz te prve interakcije dijete stvara mentalnu reprezentaciju svog odnosa i sa drugima. Takva prva iskustva ono prenosi i na sljedeće odnose koje doživljava tokom života i ponaša se u skladu sa svojim očekivanjima. Prema ovoj teoriji, privrženost odlikuju roditeljevi, tj. skrbnikovi odgovori na djetetove potrebe i traženje pažnje. Ukoliko su roditelji brižni, pažljivi, te ukoliko djetetu pružaju ljubav i znaju kako adekvatno odgovoriti na njegove potrebe, u tom slučaju dijete će razviti sigurni obrazac privrženosti te će imati povjerenja u ljude kojima je okružen i znaće na koji način treba postupati u novim situacijama. Nasuprot tome, ukoliko roditelji nisu dosljedni i ne odgovaraju na djetetove potrebe onako kako bi trebalo, te mu pri tome ne pružaju dovoljno ljubavi i pažnje, tada dijete razvija nesigurni obrazac privrženosti. Djeca sa takvim obrascem privrženosti ne snalaze se u novim situacijama te im takve situacije predstavljaju neugodu i stres, a u potrazi za pažnjom od strane skrbnika/roditelja često se koriste nasilnim ponašanjem. Djeca sa nesigurnim obrascem privrženosti zapravo češće bivaju uključena u nasilna ponašanja (Velki, 2012).

Cowan, CowaniMehta (2009) su došli do zaključka da na bolju prilagodbu djeteta u školi utiče kvalitetna privrženost.

- *Teorija obiteljskih sistema* (Klever, 2005; Prest i Protinsky, 1993; prema Velki, 2012) zasniva se na tri pretpostavke. To su: 1) obrasci odnosa su unutar obitelji naučeni i prenose se kroz generacije; 2) trenutno individualno i obiteljsko ponašanje je rezultat upravo tih naučenih obrazaca odnosa i 3) obiteljski sistem je homeostatičan, tj. promjene u jednom djelu sistema utiču na cjeli sistem. Onda kada se pojavi konflikt unutar bilo kog obiteljskog podsistema i ostali sistemi i emocionalna klima bivaju pogođeni tim konfliktom (Ingoldsby, Shaw i Garica, 2001; prema Velki, 2012). Ukoliko takvih konflikata postoji više unutar različitih obiteljskih podsistema, veća je vjerovatnoća da će se i dijete nasilno ponašati.

- *Teorija socijalnog učenja* (Bandura, 1973; prema Velki, 2012) naglašava kako djeca uče modeliranjem ponašanja drugih, te ukoliko se ta ponašanja potkrepljuju. Djeca aktivno promatraju ponašanja unutar obitelji, tj. ponašanja odraslih i druge djece.

Ukoliko su konflikti, svađe i nasilje učestali, dijete uči da je taj način ponašanja prikladan i prenosi ga na druge situacije (Olweus, 1994; prema Velki, 2012). Pored toga, odobravanje i potkrepljivanje agresivnog ponašanja u obitelji djetetu šalju poruku da se cilj može postići nasiljem.

- *Teorija prisile* (Patterson, 1982; prema Velki, 2012), kao i teorija socijalnog učenja, modeliranju ponašanja daje središnju ulogu. Prema ovoj teoriji, roditelji potkrepljuju djetetova nepoželjna i agresivna ponašanja nesvjesno, a nakon toga ih prestrogo kažnjavaju primjenjujući prisilu. Kada dobijaju potkrepljenja za negativna ponašanja, tada se osigurava kontinuirano nastavljanje takvog ponašanja. Djeca, zapravo, na taj način "treniraju" nasilno ponašanje u obitelji (Velki, 2012).

Sve opisane teorije u obzir uzimaju samo neke aspekte obiteljskog života i funkcionisanja, a pritom ne pridaju dovoljan značaj ostalim kontekstualnim faktorima koji su se pokazali kao bitni za razumijevanje same problematike nasilnog ponašanja među djecom i mladima. Za razliku od njih, integrativne teorije u obzir uzimaju veći broj faktora, a najpoznatija među njima je Bronfenbrennerov ekološki model ljudskog razvoja (1986, 1995) koji objašnjava razvoj agresivnog i nasilnog ponašanja djeteta. U središtu ovog modela se nalazi pojedinac koji u nasilje može biti uključen na različite načine: kao nasilnik, žrtva ili promatrač (Velki, 2012). Bronfenbrenner je smatrao da postoji pet ekoloških sistema unutar kojih se pojedinac razvija, a to su: biosistem, mikrosistem, mezosistem, egosistem i makrosistem (Nedimović i Biro, 2011). Mikrosistem se odnosi na djetetove interakcije sa drugima i on izravno utiče na djetetov razvoj, te tako i na nasilje i viktimizaciju. Najčešće se odnosi na obiteljske, školske i vršnjačke uticaje (Velki, 2012). Dakle, Bronfenbrennerova teorija ekoloških sistema naglašava u kojoj mjeri je važna stabilnost mezosistema koji predstavlja odnose koji vladaju između čovjekovih najužih okolina, tj. mikrosistema (Wagner-Jakab, 2008).

Uprkos isticanju važnosti dijadnih obiteljskih veza, stručnjaci sve više naglašavaju važnost funkcionisanja cijele obitelji kao sistema (Keresteš, 2002). U skladu s tim, Klarin (2006) ističe da obitelj nije jednostavan sklop pojedinaca već da predstavlja kompleksan sistem međuodnosa. U kontekstu nasilja među djecom i mladima, najčešće su proučavane

interakcije obiteljskog i školskog uticaja, te obiteljskog i vršnjačkog. Brojna istraživanja su se bavila ulogom obitelji u pojavi nasilnog ponašanja među djecom i mladima, pri čemu se većina istraživača usaglasila da je obitelj jedan od najbitnijih faktora koji utiče na pojavu nasilja, te obitelj veoma značajno utiče na razvoj kako nasilnika tako i žrtava međuvršnjačkog nasilja (Velki, 2012).

Odrednice obitelji

Problemi u ponašanju, uključujući i vršnjačko nasilje, mogu se posmatrati kao najteži oblik odgojne zapuštenosti. Zapravo, odgojna zapuštenost je produkt primjene pogrešnih odgojnih metoda, pri čemu roditelj/staratelj zanemaruje odgoj djeteta te ga na taj način usporava u psihičkom i socijalom razvoju gdje dijete psihički zaostaje za svojim vršnjacima, pokazuje znake nezrelosti. Poznato je da negativni uslovi u porodici generišu raznovrsne psihičke i psihosocijalne poremećaje kod mladih, pa tako i poremećaje u ponašanju iz kojih proizilazi međuvršnjačko nasilje (Mojsilović i Gavrić, 2013).

Olweus (1998; prema Velki, 2012) je među prvima došao do zaključka da roditeljski odgoj i uslovi u kojima dijete odrasta imaju veliku i značajnu ulogu u razvoju nasilja među djecom i mladima. Neke od opštih karakteristika kojima obitelji mogu izazvati negativne učinke, tj. direktno dovesti do nastanka vršnjačkog nasilja su negativan odnos sa djetetom, loša komunikacija, odbijanje, nenadgledanje, ne postavljanje granica, visok stupanj agresivnosti, nasilje među partnerima, nasilje nad djetetom ili djecom, zlostavljanje, te stroga disciplina. Ovi i mnogi drugi faktori rizika se istražuju više od 50 godina. Jedna od klasifikacija ovih faktora je njihova podjela u tri skupine: 1) roditeljska ponašanja, 2) roditeljska agresivnost i 3) zanemarivanje djeteta (Velki, 2012). Pored toga, na osnovu svojih istraživanja, Olweus (1998) dolazi do zaključka da roditeljski odgoj i uslovi odrastanja utiču na pojavu nasilja među djecom kroz četiri faktora. To su: roditeljska toplina, roditeljski nadzor, tjelesno kažnjavanje i nasilni emocionalni izlivi od strane roditelja, te temperament djeteta (Nedimović i Biro, 2011).

S obzirom na to da se ove dvije klasifikacije pri objašnjavanju i opisivanju svih navedenih karakteristika obitelji prepliću, nadalje će biti predstavljeni prema prvoj klasifikaciji (tri skupine faktora) jer ona u sebi sadrži objašnjenja faktora koje je Olweus (1998) predstavio.

Roditeljska ponašanja

U obitelji dolazi do formiranja djetetovih socijalnih stavova, navika za red i rad, te socijalno ponašanje (Caktaš, Ivanušec, 2014). Istraživanja su pokazala da postoji veliki broj faktora unutar ove skupine. Među najbitnijim su: roditeljski odgoj, način na koji roditelji komuniciraju sa djecom i mladima, roditeljska disciplina i nadzor, te sistem vrijednosti koji roditelji prenose na djecu. Prema Orpinas i Horne (2006; prema Velki, 2012), dva najznačajnija faktora roditeljskog ponašanja u objašnjavanju nasilnog ponašanja među vršnjacima su komunikacija na relaciji roditelj-dijete gdje je akcenat na lošoj komunikaciji kao faktor rizika, te roditeljski odgoj, dok su Loeber i Hay (1997; prema Velki 2012) zaključili da slab roditeljski nadzor, slaba i nekonzistentna disciplina, roditeljsko odbijanje te neuključenost roditelja, kako u odgoj, tako i u obrazovanje djeteta, predstavljaju rizik za pojavu takve vrste ponašanja.

Stilovi roditeljstva predstavljaju kombinaciju roditeljskih ponašanja koja se pojavljuju u više situacija, pritom stvarajući odgojnu klimu (Berk, 2015). Pored toga, roditeljski odgojni stil je zbir roditeljskih stavova prema djetetu, te emocionalne klime unutar koje se različiti roditeljski postupci odvijaju. Upravo je roditeljski odgojni stil od središnje važnosti za uspješno roditeljstvo i ponašanja djece jer o njemu ovisi hoće li dijete i na koji način će prihvatiti roditeljske odgojne postupke (Čudina-Obradović, 2003). Stilovi roditeljstva mogu se razlikovati s obzirom na dvije dimenzije. Prva, roditeljska toplina, prodrumijeva količinu podrške i ljubavi koju obitelj pruža djetetu, dok druga, roditeljski nadzor, predstavlja u kojoj mjeri roditelji nadziru dijete i sve događaje koji su dio djetetovog života (Klarin, 2006). Na razvoj djetove osobnosti i njegovog ponašanja i ophođenja prema drugima veliki uticaj ima odgojni stil koji dominira u obiteljskom odgoju.

Međutim, u većini obitelji nema čistog odgojnog stila, već različitih mješovitih tipova odgoja (Caktaš, Ivanušec, 2011).

Kako je već predstavljeno, roditeljsko ponašanje često biva razmatrano na razini stilova roditeljstva, pri čemu su Maccoby i Martin (1983., prema Roboteg-Šarić, 2011) kombinacijom dvije dimenzije (emocionalnost ili toplina i nadzor ili kontrola) opisali četiri roditeljska stila: autoritativni, popustljivi, autoritarni i indiferentni ili zanemarujući roditeljski stil.

U nastavku će biti opisani svaki od navedenih stilova gdje će biti predstavljene karakteristike istih i njihovi uticaji na djetetov razvoj, a samim tim i na ponašanje.

Kruti (autoritarni) odgojni stil podrazumijeva jaku moć roditelja, dok je emocionalni život djeteta stavljen po strani. U prvi plan se ističu negativne strane djeteta i sve ono što dijete nije dobro uradilo, uz česte kritike, zastrašivanje i posramljivanje. Takođe, prisutno je i kažnjavanje, gdje se veliki dio komunikacije sa roditeljima svodi na zapovijedanje i/ili nereagiranje, a u slučaju da se zapovijed roditelja ne izvrši ono što slijedi je kazna. Rezultat takvih obrazaca ponašanja roditelja, djeca su uplašena, gube povjerenje u okolinu, stiču lošu sliku o sebi, te se teško uključuju u igru sa vršnjacima (Caktaš, Ivanušec, 2014). Prema Mališa (2016) posljedice po dijete ovakvog stila roditeljstva mogu biti i zatvorenost u sebe i sramežljivost. Pored toga, djeca su prema takvim roditeljima poslušna iz straha od roditeljske kazne, ali nepoželjne i neprihvatljive oblike ponašanja ispoljavaju kada roditelji nisu prisutni u njihovoj blizini. Takva djeca su često sklona promjeni raspoloženja, bojažljiva su i povučena, a poznate su i pojave agresivnosti u njihovom ponašanju. Ukoliko roditelji prisiljavaju djecu ili ih tjelesno kažnjavaju, ona se osjećaju poniženo, nezadovoljno, te im je samopouzdanje na veoma niskoj razini (Caktaš, Ivanušec, 2014). Prema Rosić (1998; prema Caktaš, Ivanušec, 2014), djeca iz takvih obitelji veoma često kvare igru i druženje, maltretiraju drugu djecu i vršnjake, postaju socijalni problem. Autoritarni stil može dovesti do toga da dijete odraste u nesamostalnu i nezadovoljnu osobu koja je ovisna o drugim ljudima (Rosić, 1998). *Ravnodušni odgojni stil* podrazumijeva odnose između roditelja i djece u kojima se djetetu daje previše slobode pri čemu se između dobrih i loših postupaka ne postavljaju jasne granice. Roditelji su prema djeci emocionalno hladni, čime djetetu onemogućavaju da osjeti ljubav, sigurnost i zaštitu od roditelja. Djeca

iz takvih obitelji mogu imati manju društvenu uspješnost jer ih vršnjaci često odbacuju zbog njihovog neprijateljskog raspoloženja i čestog pružanja otpora pravilima ponašanja u grupi. *Popustljivi odgojni stil* odlikuje popuštanje roditelja prema djetetovim prohtjevima, pri čemu roditelji nisu dosljedni u pristupu djetetu te im nekada neku aktivnost ili stvar odobravaju, a nekada istu zabranjuju. Na taj način dijete je zbunjeno i nije u stanju uvidjeti odgojne granice, te tako razvija nesigurnost, nisko samopoštovanje, no ono još bitnije je mogućnost pojave dječije impulsivnosti i agresije (Caktaš, Ivanušec, 2014). Okruženje u kom je dijete središte obitelji, povećava se mogućnost razvoja djetetove sebičnosti, umišljenosti, bezobzirnosti čime se onemogućuje normalan razvoj ljudskih karakteristika djeteta. Dakle, takvo okruženje i takav odgojni stil vodi dijete direktno ka egocentrizmu. Postoji mogućnost da vršnjaci takvo dijete izbjegavaju i ne žele sa njim igrati zbog njegove umišljenosti i sebičnosti. Djeca odgojena ovakvim stilom roditeljstva imaju predispozicije za razvoj problema u školi i sklonost rizičnom ponašanju (Darling, 1999). *Autoritativni odgojni stil* podrazumijeva odgoj u kome roditelj i dijete grade odnos koji je pozitivan. Roditelji prema djetetu iskazuju ljubav i toplinu i prihvataju dijete onakvo kako zapravo jeste. Upravo zbog toga je ovaj odgojni stil najpogodniji od svih za razvoj djeteta. U okviru ovog odgojnog stila, umjesto kažnjavanja djeteta traži se optimalno rješenje i razgovoru sa djetetom se posvjećuje mnogo vremena. Roditelji zajedno sa djecom donose odluke, pritom ostavljajući im prostora da i oni učestvuju u njima, iskazujući svoje mišljenje, želje i potrebe, a roditelji im pomažu pružajući izbor između dobrih i kvalitetnih aktivnosti. Dijete svoje potrebe, kao što su potreba za ljubavlju i pripadanjem, za slobodom, za igrom i druženjem, za uspjehom i postignućem, ispunjava uključenošću u život obitelji. Roditelji su svjesni da nisu savršeni i da je moguće da se i njima dešavaju greške i tim svojim primjerom oni uče svoju djecu da svako može pogriješiti i da je važno uvidjeti greške i pronaći adekvatan način za ispravljanje. Djeca iz takvih obitelji grade visoko samopouzdanje i imaju pozitivnu sliku o sebi i imaju sposobnost da se užive u osjećaje drugih. Od svih opisanih stilova odgoja, demokratski stil se pokazao kao najbolji za dugoročne odgojne učinke – djeca spontano i slobodno izražavaju svoje emocije i razmišljanja, imaju veoma dobro razvijene socijalne vještine i dobre, prihvatljive odnose sa vršnjacima. Takođe, pokazalo se da djeca odgajana u obiteljima u kojima je vladao

demokratski odgojni stil, lakše uspijevaju da prebrode stresne i frustrirajuće situacije (Caktaš, Ivanušec, 2014).

Disciplina, nadzor i komunikacija: Roditeljska kompetencija kao odgajatelja često biva umanjena iz raznih razloga koji povećavaju razinu stresa, kao što su na primjer zbog loših ekonomskih uslova, nezaposlenosti, nezadovoljstva radnim mjestom, razvodom te koriste stroge i nedemokratske metode discipliniranja uz iskazivanje neprijateljskog stava prema djetetu (Dodgeisur, 1994; Patterson, 1983; prema Keresteš, 2002). Djeca koja su žrtve nasilja, ali istovremeno i počinitelji, dolaze iz obitelji u kojima roditelji imaju neprijateljske stavove i ponašanja i veoma malo bivaju uključeni u život njihove djece (Bowers, Smith i Binney, 1992., prema Sesar, 2012).

Ukoliko roditeljski nadzor nedostaje, te pritom postoji visok stupanj permisivnosti i ne postavljanja granica, dolazi do omogućavanja izlaganja djece i adolescenata vršnjacima rizičnog ponašanja. Roditelji koji su hladni i permisivni prema svojoj djeci, te slabo osjetljivi na djetetove potrebe pri čemu im nedostaje razumijevanje i toplina, postavljaju malo zahtjeva i očekivanja čime djetetu šalju poruku da ih nije briga za njih. Djeca takvih roditelja su neprijateljski raspoložena, odbijaju ili krše pravila, u igri ne sudjeluju na primjeren način, sklona su agresivnom ponašanju ili socijalnoj povučenosti pri čemu imaju povećan rizik za delinkventno ponašanje kasnije (Olweus, 1998., prema Velki 2012).

Roditelji koji slabo discipliniraju, kontroliraju i usmjeravaju djecu, ili nisu u stanju vršiti nadzor nad njima, te ne uspostavljaju jasne granice za nasilno ponašanje prema vršnjacima i drugim ljudima kojima su djeca okružena, tj. Permisivni su prema iskazivanju agresije, imaju djecu koja češće iskazuju nasilno ponašanje. Budući da se djetetova agresija ne kažnjava od strane roditelja, ono u svom ponašanju učvršćuje agresivne obrasce ponašanja i reagovanja jer ne usvaja mehanizam inhibicije agresije (Velki, 2012).

Istraživanja mnogih autora su pokazala da nedostatak roditeljskog nadzora, stroga disciplina, nedosljednost u odgojnim postupcima, odbijanje i slaba uključenost roditelja u djetetov život i funkcionisanje predstavljaju dobre prediktore agresivnog ponašanja djece (LoeberiHay, 1997; Knezović i Buško, 2007; Yahav, 2007., prema Velki, 2012).

Djeca koja trpe nasilje procjenjuju da je komunikacija među članovima njihove obitelji, kao i cjelokupno funkcionisanje, veoma loša te da imaju lošu obiteljsku strukturu i rijetko pojavljivanje i izražavanje pozitivnih emocija (Sesar, 2012).

Patterson i sur. (1989) su došli do zaključka da roditeljska ponašanja i obiteljski procesi objašnjavaju približno od 30 do 40% varijance antisocijalnog i agresivnog ponašanja kod djece.

Nadalje, istraživanja su pokazala da su i *prisilna kontrola* i *roditeljska toplina* povezane sa problemima u ponašanju kod djece i mladih. Prisilna kontrola visoko korelira sa internaliziranim problemima kao što su anksioznost, povlačenje i depresija (Scaramella, Conger, Simons, 1999., Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004., prema Wagner-Jakab, 2008). Niska razina topline povezana je sa internaliziranim ponašanjima kao što je psihološka uznemirenost i tjeskoba i pojava somatskih simptoma i socijalno povlačenje i eksternaliziranim ponašanjima kao što su na primjer agresivnost, delinkvencija, konzumiranje opojnih supstanci (Peterson, DeBaryshe, Ramsey, 1989., Gray, Steinberg, 1999., Scaramella, Conger, Simons, 1999., Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004; prema Wagner-Jakab, 2008)

Roditeljska agresivnost

Patterson i sur. (1992; prema Vasta i sur., 1998) su mišljenja da tzv. obiteljski prisilni procesi koji se često pojavljuju u obiteljima u kojima postoje agresivna djeca imaju važnu ulogu u razvoju agresivnog ponašanja. Pod tim obiteljskim prisilnim procesima se podrazumjeva to da članovi obitelji svoje ciljeve ne ostvaruju kroz saradnju već putem agresivnih ponašanja, kao što su prijetnje ili pak upotreba sile. Nataj se način prekida konfliktna situacija, pri čemu agresivno ponašanje biva negativno potkrijepljeno i time se zapravo povećava vjerovatnoća njegovog ponovnog javljanja u takvim ili sličnim situacijama (Vasta i sar. 1998).

Svjedočenje: Snyder (1977; prema Đurđević i sar., 2013) je ukazao da postojanje negativnog primjera u okruženju u kom se djeca nalaze, gdje kroz direktno iskustvo ili

posmatranje drugih članova porodice, predstavlja važan faktor rizika za formiranje nasilničkog modela ponašanja. U takvim situacijama, nasilje se doživljava kao adekvatan i efikasan način za ostvarivanje i postizanje željenih ciljeva.

Snyder (1977; prema Đurđević i sar., 2013) skreće pažnju na to da devijantna ponašanja zapravo mogu biti povezana i sa nedostatkom podsticanja na prosocijalne oblike ponašanja posebno kod one djece koja nisu reagovala na adekvatan način već su ignorisala društveno prihvaćeni oblik ponašanja. Takva djeca kod kojih vlada nasilno ponašanje i loše socijalne vještine, prilikom polaska u školu se veoma često suočavaju sa odbacivanjem od strane vršnjaka.

Sukobi roditelja se često navode među nepovoljnim činiteljima. U obitelji agresivne djece, tj. djece koja su počinitelji vršnjačkog nasilja, konflikti roditelja su učestali. Na tu činjenicu, da djeca koja su počinitelji takvih neadekvatnih oblika ponašanja žive u obiteljima u kojima su sukobi roditelja česti je upozorilo više autora (npr. Mc Cord i dr., 1961; Farrington i West, 1971; Farrington, 1978, 1991; Loeber i Dishion, 1984, prema Mejovsek 1997).

Zlostavljanje i kažnjavanje djece: Pri usporedbi djece koja su imala pruženu ljubav od svojih roditelja sa djecom koju su roditelji zlostavljali ili odbacili, može se doći do zaključka da postoje veoma značajne razlike u okolnostima unutar obitelji koje štete djeci, a posebno se ističe agresivnost roditelja (McCord, 1983., prema Mejovsek, 1997).

Rezultati istraživanja Dodge i sar. (1990; prema Mejovsek, 1997) su pokazali da je kod fizički zlostavljane djece vjerovatnoća agresivnog ponašanja skoro tri puta veća. Vjerovatnoća fizičkog zlostavljanja djece je veća u obiteljskoj sredini koju odlikuju siromaštvo i druge deprivacije, a posebno nasilje i sukobi između roditelja.

Na osnovu analize interpretacija socijalnih sredina došlo se do zaključka da fizički zlostavljana djeca pogrešno percipiraju socijalne situacije, tj. percipiraju ih kao prijeteće pritom pripisujući drugim osobama zle namjere kada za to ne postoji stvarno opravdanje. Upravo zbog toga djeca ne uspijevaju da razviju kompetentne strategije ponašanja i onda dolaze u sukob sa vršnjacima. Prema podacima koje su predstavili Gross i Keller (1992) teže posljedice ostavlja psihičko zlostavljanje u odnosu na fizičko (Mejovsek i sar., 1997).

Straus (1991., prema Mejovsek, 1997) je mišljenja da na razvoj djece fizičko kažnjavanje ima veoma negativne učinke i posljedice. Razvoj djece biva usmjeren prema prihvatanju nasilnih oblika ponašanja pri rješavanju konflikata i uopšteno asocijalnog i agresivnog ponašanja. Na osnovu istraživanja negativnih posljedica fizičkog nasilja prikupljeni su podaci koji potkrepljuju tezu da "nasilje rađa nasilje". Međutim, agresivnost nije jedini način na koji se odgovara na nasilje, već odgovor može biti i u obliku povlačenja u sebe gdje dolazi do izolacije i depresivnosti što je učestalije kod osoba ženskog spola.

Prema Waniec (1996; prema Ajduk, Fetić, 2002) roditelji i skrbnici koji dijete neprestano posramljuju, omalovažavaju i kritiziraju, rugaju mu se ili ga grde, te nikad nisu zadovoljni njegovim ponašanjem, pritom to čineći sa svjesnom namjerom da se dijete povrijedi takvim postupcima usađuju strah i anksioznost u njega, tačnije, emocionalno ga zlostavljaju i direktno utiču na smanjenje samopouzdanja i samopoštovanja, što je povezano sa prijetnjom da dijete postane žrtva vršnjačkog nasilja.

Djeca koja su zlostavljana od strane roditelja, značajno manje su aktivna u vršnjačkoj igri pri čemu pokazuju manju sposobnost kontrolisanja sopstvenog ponašanja kao i manje sposobnosti pri ostvarivanju socijalnih interakcija unutar vršnjačke skupine. Nadalje, utvrđeno je da su ona djeca koja su fizički zlostavljana zapravo manje popularna u vršnjačkoj skupini od one djece koja nisu bila zlostavljana od strane roditelja, te je primijećeno da kod zlostavljane djece postoji problem u odnosu sa bliskim prijateljima, tj. u takvim odnosima pokazuju manje intimnosti, više konflikta i više negativnih emocija ako se usporede sa djecom koja nisu bila zlostavljana kod kojih to nije slučaj. Takva djeca često imaju vidljive probleme u razumijevanju adekvatnih afektivnih odgovora na interpersonalne situacije te imaju veoma ograničene vještine rješavanja problematičnih situacija, što ih direktno čini potencijalnim napadačima u kontekstu vršnjačkog nasilja. U skladu s tim, može se pretpostaviti da fizičko zlostavljanje povećava rizik za agresivno ponašanje djece i mladih na način da uzrokuje podizanje nivoa impulsivnosti i iritabilnosti, te produkciju hipervigilnosti i sklonosti ka paranoidnom tumačenju čime se onemogućava prepoznavanje patnje kod drugih i kod sebe. Dijete koje je pretrpjelo ili i dalje trpi zlostavljanje, u odnosu na svoje vršnjake, češće se upušta u nasilničke igre i češće je sklono da ponašanje svojih

vršnjaka negativno tumači u odnosu na samog sebe, te time uzrokuje spiralu nasilja (Pejović-Milovančević M. i sar., 2001).

Roditeljsko zanemarivanje:

Dok zlostavljanje, sa jedne strane, podrazumijeva ugrožavanje psihičkog i fizičkog integriteta ličnosti, zanemarivanje, sa druge strane, podrazumijeva odsustvo ili nedovoljno zadovoljavanje svih razvojnih i osnovnih potreba i socijalne sigurnosti djeteta (Milosavljević, 1998, prema Mošković, 2015).

Međutim, autori navode da se zanemarivanje često javlja udruženo sa skoro svim formama zlostavljanja (Chadwick, 1999; Krugman, 1999; Newberger, 1991, prema Pejović–Milovančević i sar., 2001).

Prema Pećnik (2003) zanemarivanje djeteta određeno je kao hronično propuštanje roditelja, ili druge odrasle osobe koja je skrbnik djetetu, da zadovolji djetetove osnovne potrebe.

Zanemarivanje se u pravilu široko definira kao nebriga i propuštanje roditelja da zadovolji emocionalne i razvojne potrebe djeteta, uključujući potrebu za odgovarajućom ishranom, odjećom, smještajem, zdravstvenom brigom, obrazovanjem, intelektualnim poticanjem i emocionalnim razumijevanjem (White i sur., 1987; prema Ajduković i Pećnik, 1994, str. 269). Postoji nekoliko oblika zanemarivanja u zavisnosti o dobi, tj. razvojnim potrebama djeteta. Oblik koji se najčešće prepoznaje je tjelesno zanemarivanje koje podrazumijeva propuste roditelja pri zaštiti djeteta od opasnosti, te propuste pri zadovoljenju osnovnih tjelesnih potreba djeteta, kao što su odgovarajući smještaj, hrana i odjeća. Nadalje, zdravstveno zanemarivanje djece se odnosi na propuste roditelja pri osiguravanju neophodnih medicinskih tretmana djeteta kao što su vakcinacija, lijekovi i slično. Obrazovni oblik zanemarivanja podrazumijeva slučaj u kom roditelji ne slijede standarde obrazovanja koji su propisani od strane države, na primjer obavezno osnovnoškolsko obrazovanje. Na području mentalnog zdravlja, zanemarivanje se odnosi na odbijanje

roditelja da djetetu omoguće preporučeni i adekvatni terapijski postupak s ozbiljnim emocionalnim ili biheviornalnim poremećajima (Ždero, 2005).

Tako kod djece i mladih na polju socio-emocionalnog razvoja se javljaju smanjena samokontrola, niže samopouzdanje i samopoštovanje i osjećaj nemogućnosti kontrole nad životnim događajima (Suton, 2008). Prema tome, očekivano je da takva djeca ukoliko imaju smanjenu samokontrolu budu počinitelji vršnjačkog nasilja, te ukoliko imaju nižu razinu samopoštovanja i samopouzdanja, mogu lako postati žrtve vršnjačkog nasilja. Nadalje, na polju socijalnih odnosa, kod djece i mladih se javljaju slabo razvijene socijalne vještine i socijalna percepcija, te u skladu s tim, dolazi do pojave agresije i drugih neadekvatnih oblika ponašanja (Ajduković, 2001., prema Suton 2008).

Ako se u obzir uzmu svi oblici zapuštanja (zanemarivanja) i zlostavljanja djece, najučestaliji oblik prema Pejdinović (1990; prema Ajduk, Fetić, 2002) je upravo zanemarivanje osnovnih potreba djeteta. Takva djeca su nemarno odjevena, nehranjena, često bolesna. Kao takva, djeca mogu biti privlačna počiniocima vršnjačkog nasilja i adekvatna za ispoljavanje istog nad njima. Ista autorica navodi, kao posebno težak oblik zanemarivanja, slučaj kada roditelji odlaze od kuće pri čemu dijete ostaje prepušteno samo sebi duži ili kraći vremenski period. Isto tako, roditelji koji se distanciraju od djeteta pri čemu ignorišu njegove signale koji zapravo znače molbu za pomoć, pažnju, prihvatanje, pohvale, podršku, emocionalno zapostavljaju, tj. zanemaruju dijete.

Prema de Paul i sar. (1995), djeca koja su zanemarivana u djetinjstvu, češće su kažnjavana, imaju više problema u ponašanju, kao i problema u socijalizaciji pri čemu su često agresivnija i više podložna delinkventom ponašanju nego djeca koja nisu bila zanemarivana, te se prema Kendall-Tackett i Eckenrode (1996) te poteškoće najviše očituju u periodu adolescencije (Sesar, 2011).

Prema rezultatima istraživanja, djeca koja su bila zanemarena imaju više problema u školi, te su češće nasilna prema vršnjacima od one djece koja su odgajana na adekvatan način (Arata i sur., 2005; Buljan Flander i KocijanHercigonja, 2003; Gaudin, 1999; Knutson, 1995; prema Velki, 2012). Takođe, takva djeca su u istraživanjima agresivnog ponašanja bila druga po redu, poslije djece koja su bila zlostavljana. Zanemarena djeca veoma često odbijaju saradnju sa učiteljima, te se u odnosu sa vršnjacima ponašaju

bezosjećajno i bez empatije. Slabe interakcije se mogu zapaziti ne samo u odnosu sa majkom ili drugim skrbnikom, već i u odnosima sa vršnjacima (Bacon i Richardson, 2001; Georgiou, 2008; Knutson, 1995; prema Velki, 2012). Dok su djevojčice najviše agresivnog ponašanja i problema u socijalizaciji ispoljavale u slučaju kada su bile tjelesno zlostavljane od strane roditelja, kod dječaka je takvo ponašanje bilo prisutno u slučaju zanemarivanja od strane roditelja ili članova obitelji. Ono što je zajedničko svoj djeci koja su bila zanemarena, a što se moglo zaključiti prema velikom broju istraživanja, je to da nijednom djetetu roditelji nisu čitali i da u domovima takve djece nije bilo dosljednosti u primjeni odgojnih metoda. U istraživanjima Smith i sar. (1999; prema Velki, 2012) u kojima su takva djeca bivala udaljena iz takvih obitelji i smještena u skrbničke obitelji ili ustanove koje su bile dobro organizovane, djeca su pokazivala značajne promjene. Od djece koja su bila agresivna i neobuzdana, postajala su djeca koja su kooperativna, poslušna i bez znakova nasilja u odnosu sa vršnjacima i drugim ljudima u okruženju (Velki, 2012).

Ostale obiteljske odrednice

Obitelj se prema strukturi najčešće dijeli na *jednoroditeljsku*, gdje je obično situacija da djeca žive sa majkom, i *dvoroditeljsku*, gdje djeca žive sa oba roditelja. Prema mišljenju stručnjaka, jednoroditeljska obitelj je manje poticajna od dvoroditeljske obitelji, pri čemu se jednoroditeljske obitelji povezuju sa delinkventnim, agresivnim ponašanjem djece, njihovim niskim samopoštovanjem i otežanim funkcionisanjem u skupini vršnjaka (Carlson, Corcoran, 2001., Čudina-Obradović i Obradović 2006; prema Wagner-Jakab, 2008). Dakle sa različitim karakteristikama djece i mladih usko su povezani specifični aspekti obiteljske klime. Sa boljim kognitivnim i socijalnim razvojem djece u korelaciji su visoka kohezivnost i intelektualna orijentacija obitelji. Takođe, sličan efekat na razvoj djece i mladih i njihova ponašanja u skupini vršnjaka ima visoka struktuiranost obitelji, naročito kod mlađe djece koja još uvijek nisu zrela i koja imaju sklonost ka ispoljavanju nepoželjnih ponašanja (Moos i Moos, 2002., prema Wagner-Jakab, 2008).

Kada je u pitanju odnos sa majkama i očevima, autori navode da one majke koje izražavaju svoje misli, osjećaje i uvjerenja na direktan, iskren i prikladan način pri čemu uvažavaju prava svoje djece (Hart, Ladd i Burleston, 1990.; Pettit i sur., 1991; prema Sesar, 2011) i oni očevi koji imaju razumjevanja za probleme koje njihova djeca imaju (Henggeler i sur., 1991; prema Sesar, 2011), tj. roditelji koji nisu agresivni u situacijama rješavanja sukoba (Strassberg i sur., 1992.) imaju djecu koja rijetko bivaju počinitelji vršnjačkog nasilja (Sesar, 2011). Prema Perry i sar. (2001; prema Velki, 2012), *pretjerana bliskost sa majkom* je karakteristična za dječake žrtve vršnjačkog nasilja, gdje su u tom odnosu majke previše kontrolirajuće i zaštitničke prema njima čime im onemogućuju razvoj autonomije i asertivnosti i na taj način se zapravo razvijaju zavisnost i pasivnost. Sa druge strane, prema Finnegan i sar. (1998; prema Velki) *hladan odnos sa majkom* je karakterističan za djevojčice koje su žrtve vršnjačkog nasilja. U tom slučaju, majke su odbijajuće i hostile, te im u razvoju asertivnosti ne pružaju dovoljno podrške (Velki, 2012).

Temelj razvoja zdrave djece leži upravo u *roditeljskoj privrženosti*. Dijete koje je njegovano u roditeljstvu u kojem postoji privrženost biće u mogućnosti da se u budućim situacijama snađe na adekvatan način i da formira uspješne odnose sa drugim ljudima, prvenstveno vršnjacima. Prema Klarin (2006), tokom najranijih interakcija sa roditeljima, kod djece se formiraju osobine i vještine kao što su povjerenje, emocionalna zrelost i samopouzdanje. Tako, sigurna privrženost djetetu omogućuje pozitivno i poticajno okruženje kojim se stvara socioemocionalni kontekst koji je pogodan za razvoj vještina, posebno za razvoj povjerenja kod djeteta koje mu omogućuje kvalitetniji odnos sa vršnjacima. Nadalje, *sigurna privrženost* zapravo utiče na ponašanje djece koje je socijalno prihvatljivo, tj. u kome nema agresivnosti, u kome djeca pokazuju manje ljutnje i gnjeva u odnosu sa ostalom djecom. Dakle, nedostatak privrženosti u najranijoj dobi može dovesti do problema u ponašanju u školskoj dobi (Klarin, 2006). Nasuprot tome, ukoliko postoje hladni obiteljski odnosi, djeca dolaze do zaključka da je zadirkivanje i nasilje nad drugom djecom zapravo normalno i adekvatno ponašanje. Na osnovu toga se može doći do zaključka da će se dijete lakše suprotstaviti nepravdi i da će se više zalagati za jednaka prava i prihvatljive odnose

među vršnjacima ukoliko mu je od strane roditelja, tokom odrastanja, pružena ljubav (Rečić, 1996).

Prema Vulić-Prtorić (2002; prema Lacković-Grgin 2006) istraživanja upućuju na zaključak da je način na koji dijete percipira interakcije u obitelji značajan prediktor problema u ponašanju, tj. da odnosi u obitelji koji odstupaju od onih koji su prihvatljivi zapravo mogu biti faktor rizika za razvijanje problema u ponašanju, pa samim tim i problema u ponašanju među vršnjacima. Djeca imaju niz očekivanja od roditelja, kao što su razumijevanje, zainteresovanost, prihvatanje, ljubav i povjerenje. Međutim, onda kada ta očekivanja nisu ispunjena, kod djece se javlja osjećaj odbačenosti, nezadovoljstva, neprihvatanja što može biti faktor rizika za probleme u odnosima sa vršnjacima kod djece i mladih (Lacković-Grgin 2006).

Iako se na osnovu istraživanja povezanosti između socioekonomskog statusa obitelji i sudjelovanja djece u vršnjačkom nasilju došlo do neujednačenih rezultata (Sesar, 2011), neminovno je da su optimalne ekonomske prilike obitelji neophodne kako bi se djeci mogli omogućiti normalni uslovi za život i adekvatan razvoj tjelesnih, intelektualnih, moralnih i socijalnih sposobnosti (Vukasović, 1994; prema Rosić, 1998).

Roditeljski stres može dodatno biti povećan siromaštvom što dovodi do češćih obiteljskih sukoba, stroge discipline i kažnjavanja, zlostavljanja i zanemarivanja te slabijeg roditeljskog nadzora djece (Dodge, Pettit i Bates, 1994; Eisenberg i sur., 2006; prema Velki, 2012). Istraživanja Gullotta i sar. (2005; prema Velki, 2012) su pokazala da su u obiteljima niskog socio-ekonomskog statusa stroga disciplina i kažnjavanje čest roditeljski postupak, tj. obrazac ponašanja kod agresivne djece. Ako, pored toga, obitelj ne prima dovoljno socijalne podrške i pomoći veća je vjerovatnoća da će u odgoju dominirati negativni postupci, što direktno djeluje na razvoj nasilnog ponašanja kod djece i mladih (Gullotta i sur., 2005; Hill, Levermore, Twaite i Jones, 1996; prema Velki, 2012).

Prema novijim istraživanjima pokazalo se da je unutar škole koju dijete pohađa nejednakost obiteljskih prihoda važnija od socio-ekonomskog statusa obitelji. Upravo velike razlike u obiteljskim primanjima djeca percipiraju kao nepravednost te zbog toga među njima postoji više nasilnog ponašanja (Elgar, Craig, Boyce, MorganiVella-Zarb, 2009; prema Velki, 2012). U skladu s tim, prema teoriji pravednosti (engl. Equity theory)

pojedinci percipiraju i doživljavaju nepravdu onda kada se njihov omjer i omjer onih osoba sa kojima se uspoređuju razlikuju, tj. kada nisu podjednaki. Tako i djeca i mladi, uz osjećaj nepravde u društvu, svakodnevno procjenjuju svoj položaj na način da se uspoređuju sa svojim vršnjacima. Onda kada su ishodi socijalne komparacije procijenjeni kao nepravdani, dolazi do nastanka osjećaja povrijeđenosti, ljutnje, gorčine, zavisti, pri čemu djeca i mladi mogu planirati osvetu čime se dolazi do uticaja na ponašanje, koje najčešće biva nasilno (Bilić, 2013).

Nadalje, prema Ducan (1999; prema Velki, 2012) *nasilni odnosi sa braćom/sestrama unutar obitelji* često dovode do toga da djeca bivaju uključena u nasilje među djecom u školi. Polovina djece koja su nasilna prema braći i sestrama je nasilna i u školi, dok tri četvrtine provokativnih žrtava isto tako nasilno postupaju sa braćom ili sestrama. Jedna trećina nasilnika i jedna trećina pasivnih žrtava doživljava nasilno ponašanje od strane braće ili sestara, dok takav oblik nasilja doživljava dvije trećine provokativnih žrtava. Kod nasilnika u odnosu sa braćom ili sestrama dominira ambivalentan i negativan odnos pri čemu ih doživljavaju moćnijima, dok, za razliku od njih provokativne žrtve sebe doživljavaju moćnijima (Bowers i sur., 1992, 1994). Nadalje, pasivne žrtve iskazuju pozitivne, bliske odnose sa svojom braćom i/ili sestrama gdje u njihovom odnosu prevladava pretjerana bliskost, što im onemogućava razvoj asertivnosti i autonomije (Lockwood, Kitzmann i Cohen, 2001). Zaključno, prema Stormshak i sar. (1996) ona djeca koja u odnosima sa braćom i/ili sestrama imaju više konflikata zapravo pokazuju više agresivnog ponašanja prema svojim vršnjacima u školi (Velki, 2012)

PREVENCIJA NEGATIVNIH OBITELJSKIH ODREDNICA

Nosioci prevencije neadekvatnih ponašanja djece i mladih su zapravo oni okviri u kojima individua razvija svoj sklop ličnosti i psihofizičke karakteristike. Od trenutka kada jedinka dođe na svijet, ona svoj razvoj započinje u obitelji u kojoj stiče navike, a samim tim i dobre i loše osobine. Kako je već naglašeno, u obitelji dijete dobija prve informacije o

spoljnom svijetu. Tako je obitelj najbliža životna sredina djece i mladih i ona je iz tog razloga najpogodnija da prva preuzme preventivnu ulogu u pojavi asocijalnog ponašanja (Mojsilović, Gavrić, 2013).

Brojni autori su istakli da zdrave obitelji, tj. obitelji u kojima se stvara povoljna klima za razvoj djece imaju veoma jak i značajan preventivni uticaj u odnosu na asocijalno ponašanje djece i mladih. U skladu s tim se ističe stav da obitelj koja je harmonična i potpuna najbolje doprinosi razvoju djece i direktno djeluje da se ona ne upuštaju u neprihvatljive oblike ponašanja (Mojsilović, Gavrić, 2013).

Putem socijalizacije, roditelji mogu preko nagrada, kazni ili pak svojim uzornim ponašanjem uticati na dijete i tako doprinijeti obiteljskom funkcionisanju i funkcionisanju djeteta u široj okolini. Kako bi se djetetu omogućila zdrava okolina koja potiče zdrave oblike i obrasce ponašanja, potrebno je da u obitelji postoji okvirna organizacija rada za svakog člana pri čemu je bitno organizovanje zajedničkih aktivnosti kao što je na primjer zajedničko provođenje slobodnog vremena. S obzirom na opisane negativne odrednice obitelji koje dovode do vršnjačkog nasilja, važna komponenta zdrave i poticajne obitelji je emocionalna toplina. Takođe, bitno je da roditelji postavljaju jasna pravila i granice koje se temelje na razumnim zajedničkim dogovorima i logičnim rješenjima. Roditelji treba djeci da budu uzor u traženju rješenja, načinu suočavanja sa problemima (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Obiteljski život koji je skladan predstavlja početak, tok i vrhunac uspjeha svih članova u obitelji, jer neusklađeni odnosi svakog pojedinca dezorijentišu i narušavaju njenu organizaciju, te često dovode do bezvoljnog, destruktivnog i konfliktnog ponašanja (Stevanović, 2000).

Duttant (2007) naglašava kako je pozitivna disciplina zapravo sveobuhvatna filozofija čiji je krajnji cilj pomoć djetetu u razvoju samodiscipline i samokontrole. Pozitivna disciplina podrazumijeva roditeljska ponašanja i postupke koji ohrabruju i potiču ponašanje djeteta koje je poželjno postavljanjem dugoročnih ciljeva. Nadalje, potrebno je da roditelji djetetu omoguće, tj. pruže toplu i sigurnu okolinu te da nauče kako se djeca osjećaju i kako razmišljaju kako bi se time vodili. Ono što je ključno u ponašanju roditelja jeste to da oni, umjesto da čekaju da se loša ponašanja djece pojave, treba da grade odnos

koji je saradnički i pozitivan i tako budu dobar primjer djeci razgovarajući sa njima, učeći ih kako da unaprijed znaju kako treba da postupe u određenim situacijama, te da ih nagrađuju za takve, pozitivne i dobre postupke i na taj način umanje ili potpuno otklone mogućnost da se negativna, tj. neadekvatna ponašanja pojave. Upravo takav pristup roditelja koji svoje korjene ima u saradnji s roditeljima ima veliki odraz na razvoj savjesti u obliku odgovornog ponašanja djece i njihove brige za druge.

Kvalitetno roditeljstvo u velikoj mjeri zavisi od roditeljskog zadovoljstva koje podrazumijeva roditeljsku kompetenciju, osjećaj udovoljavanja ulozi roditeljstva, uspostavljenih odnosa topline i uzajamnosti i djetetovog napretka. U skladu s tim, roditeljima je potrebno omogućiti pozitivan razvoj roditeljske kompetencije što je najvažnije u određenim, specifičnim razdobljima kao što su razdoblje nastanka roditeljstva, djetetovog puberteta i adolescencije (Čudina-Obradović i Obradović, 2003). U skladu sa svim opisanim ulogama roditelja u obitelji i njihovim značajem, može se reći da je pri ulaganju u razvoj zdravog i pozitivnog obiteljskog okruženja sva odgovornost na njima. U svrhu ulaganja u razvoj vještina koje dovode do stvaranja boljih, pozitivnih odnosa sa djecom kao što su vještine rešavanja problema, komunikacije, dogovaranja/pregovaranja i samog vođenja obitelji potrebno je roditelje uključiti u edukacije/programe njima namjenjene. Okvir za takve programe koji bi imali za cilj jačanje navedenih vještina je zapravo prevencija koja je usmjerena na obitelj i kojom se promovišu zdravi načini funkcionisanja djece sa fokusom na zaštitne i rizične faktore koji se odnose na roditelje i obitelj (Houge, Liddle i Johnson-Leckrone, 2002; prema Ferić-Šlehan, 2008).

Za jačanje roditeljske kompetencije, kao efikasni, pokazale su se škole za roditelje, posebno buduće roditelje, za one roditelje koji su u pubertetu, roditelje koji su završili brak ili tek ulaze u proces rastave braka, a pored toga, veoma dobar efekat ostavljaju savjetovališta za roditelje. Na taj način, roditeljima se omogućava jačanje i razvijanje osjećaja samouticajnosti, osjećaja da imaju kontrolu nad životom, kako nad svojim tako i nad životom djece što nadalje može veoma uticati na odnos sa djecom, ali i na samo ponašanje djece. Kako je većini roditelja potrebno znanje i vještine kako bi postigli tzv. dobro roditeljstvo, njima je potrebna podrška (Čudina-Obradović i Obradović, 2003).

Obitelj kao primarni socijalni agens, u slučaju da predstavlja model nasilnog ponašanja djece, omogućava im učenje i prenošenje takvih oblika ponašanja na druge životne situacije i kontekst u kom odrastaju. U predviđanju nasilnog ponašanja djece kao veoma važnim su se pokazali roditeljski odgoj, norme i pravila kao i stavovi i vjerovanja roditelja koja se direktno prenose na djecu. S obzirom na to, intervencijske programe za smanjenje nasilja je nužno započeti u samoj obitelji. Kroz takve programe prvenstveno je potrebno modelirati pravilan odgoj djece kako bi se roditelji podučili komunikacijskim vještinama, odgojnim metodama, adekvatnim načinima rješavanja problema, tj. usmjeriti roditelje kako da promijene vlastita ponašanja i tako razviju pozitivno roditeljstvo koje će isto tako imati pozitivan uticaj na ponašanja djece i mladih. Kako je već opisano, veoma bitan faktor vršnjačkog nasilja je zapravo nasilje unutar same obitelji, te je stoga važno takvo ponašanje u obitelji otkriti što ranije s ciljem sprječavanja dugoročnih negativnih posljedica za razvoj djeteta. U skladu s tim, izrada preventivnih programa kao što su na primjer *škole roditeljstva*, sa fokusom na mlade i buduće roditelje s ciljem da se postigne zdrav i pravilan odgoj djeteta od samog rođenja. Tako bi se na rizične obiteljske faktore djelovalo i prije nego što se dijete rodi i omogućilo bi se da u budućnosti ne dođe do razvoja nasilnog ponašanja (Velki, 2012). Pored takvih programa, programi kojima se prekidaju obiteljske interakcije koje su negativne, a usvajaju se novi postupci i obrasci ponašanja koji su učinkovitiji značajni su u smanjenju agresivnog ponašanja kod djece i mladih (Patterson i sar., 1982; prema Keresteš, 2002).

Poželjno, zdravo i dobro roditeljstvo, u skladu sa mnogim istraživanjima, se često poistovjećuje sa autoritativnim stilom odgoja, tj. roditeljstvom koje podrazumjeva veliku podršku, a koje se takođe naziva i konstruktivno roditeljstvo (Chen i Kaplan, 2001, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2003). Zdrav socioemocionalni razvoj i razvoj kognitivno-motivacijske kompetencije u prve dvije godine života je u fokusu roditeljskog odgoja. Kako bi se ti odgojni ciljevi postigli, potrebna je pažljiva, poticajna, topla i neograničavajuća briga za dijete. U svemu tome, najbitnije je uspostaviti i omogućiti sigurnost djeteta, što se postiže tzv. čitanjem poruka od strane majke/roditelja i njihove sposobnosti komuniciranja i odgovaranja na neposredan, tačan način. Nadalje, tokom predškolskog razdoblja, roditelji bi trebalo da budu usmjereni na razvijanje djetetovih socijalnih vještina, kao na primjer

izražavanje prijateljstva i sposobnosti snalaženja u okolini, što se postiže velikim stupnjem adekvatnog nadzora i podrške. Tako djeca uspostavljaju inicijativu i nezavisnost pri čemu roditelji treba da mudrim nadzorom uspostavljaju i postavljaju čvrste i jasne granice, a sve to u okviru obiteljskog ozračja u kom postoje ljubav i briga. Osnovnoškolski period podrazumijeva odgojne ciljeve kao što su postizanje unutarnje kontrole, prosocijalna orijentacija, socijalne vještine poput uspostavljanja prijateljstava i saradnje u skupini vršnjaka, razvoj pozitivne slike o sebi kao i samopoštovanje i intelektualni napredak. Uspješno roditeljstvo sa pozitivnim uticajem na ponašanje adolescenata se ogleda upravo u autoritativnom odgojnom stilu. U skladu s tim, Chen i Kaplan (2001; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2003) predlažu pet oblika prikladnog ponašanja roditelja. To su: komunikacija, nadzor, uključenost u školsko postignuće, disciplina, te iskazivanje međusobnog poštovanja i ljubavi.

Dogovor roditelja/skrbnika vezan za odgojne granice je veoma važan za uspješan odgoj u samoj obitelji. Te odgojne granice treba da budu postavljene razumno i da budu u skladu sa mogućnostima i razvojnim potrebama djeteta. Takođe, roditelji treba da pokažu dosljednost u svojim pravilima, zahtjevima, očekivanjima i prihvatanjima. Ukoliko djetetu nisu jasni obrasci ponašanja koji su odobravajući, željeni i adekvatni, dijete neće znati šta se od njega očekuje, te se na taj način može uzrokovati nesigurnost djeteta što, nadalje, može uticati na njegovo ponašanje (Caktaš, Ivanušec, 2014).

Istraživači su utvrdili da postoji povezanost između veće angažiranosti roditelja u školi i uloge žrtve. Zapravo, roditelji koji u školu dolaze češće nego što je to uobičajeno mogu na taj način probuditi i jačati roditeljsku svijesnost o djetetovim poteškoćama, ali i ukazati na nesamostalnost, ugroženost ili neke druge poteškoće svoje djece (Nansel i sar., 2001; prema Sesar, 2011).

Kako je spomenuto u prvom dijelu rada, noviji oblik vršnjačkog nasilja, elektronsko nasilje, širi svoje razmjere i dovodi do ozbiljnih problema među djecom i mladima. Roditelji koji su sve više ovisni o mobilnim telefonima i Internetu samim tim svojoj djeci služe kao model za takvo ponašanje, te svojom zaokupljenošću i nemanjem vremena za kontrolu nad djetetovim korištenjem društvenih mreža i mobilnih telefona i kompjutera

uopšte, ostavljaju prostor za razvoj rizičnih ponašanja prema vršnjacima, ali i za doživljavanje neprijatnih, bolnih i neželjenih iskustava od strane druge djece.

U tom slučaju, prema Vejnović (2013) takav loš uticaj roditelji mogu otkloniti tako što će svojoj djeci dati sljedeće savjete:

- Naglasiti da treba da budu pažljivi kome daju broj mobilnog telefona.
- Pažljivo korištenje chat usluga preko mobilnog telefona/kompiutera.
- U slučaju da dobiju poruku sa nepoznatog broja, ne treba da odgovaraju.
- Objašnjenje da šala veoma lako može od smiješne postati uvredljiva, te u tom slučaju, ako su ljuti, mogu uraditi nešto zbog čega kasnije mogu žaliti.
- Usmjeriti ih da se, prije nego što nekome pošalju poruku, zapitaju da li ona može nekoga uvrijediti ili mu na neki način naštetiti.
- Naglasiti pravilo da nije dozvoljeno slati fotografije ili videozapise drugih ljudi bez njihove dozvole.
- Potaknuti ga da, ukoliko dobije neprimjerenu poruku ili poziv pri čemu je izložen nasilju, razgovara sa roditeljima ili nekom drugom podržavajućom odraslom osobom.

Neminovno je da je potrebno mnogo više pažnje posvetiti samom odgoju djece. Roditelji ne bi trebalo da ignorišu čudna ponašanja svoje djece i da misle da je to samo prolazna faza, ne sluteći da se njihova djeca mogu postepeno kretati ka sve ozbiljijim prestupima u ponašanju. Poznato je da vršnjačko nasilje kreće od igre kroz koju djeca uznemiravaju druge, izazivaju ih, rugaju im se što ne mora predstavljati loš znak, ali roditelji bi trebalo da budu oprezni jer, ukoliko se pored toga primijete neka druga čudna i nasilna ponašanja, nasilje među vršnjacima može postati navika i vremenom može biti ozbiljnijih posljedica (Vejnović, 2013).

ZAKLJUČCI:

1. Fenomen vršnjačkog nasilja ranije je posmatran kao sastavni dio ljudskog razvoja koji je karakterističan za razdoblje djetinjstva, dok je od trenutka kada je problematika postala aktuelna tema i nasilje kao fenomen je postalo aktuelno kako u javnom svijetu, tako i na polju nauke. Tako se, u novije vrijeme sve više istraživanja bavi nasiljem među vršnjacima i na taj način se omogućava bolje i jasnije razumijevanje tog fenomena. Vršnjačko nasilje podrazumijeva opetovano i namjerno, nasilno ili pak neprijateljsko ponašanje jednog ili više učenika pri čemu postoji stvarna ili percipirana nejednakost u fizičkoj snazi, psihološkoj ili socijalnoj moći, zbog čega žrtva trpi emocionalnu ili tjelesnu štetu, dok je nemoćna da se odupre ili sama odbrani.

2. U posljednje vrijeme sve veći broj teorija se bavi agresivnim, tj. nasilnim ponašanjem. Međutim, glavna podjela faktora rizika za nastanak nasilja među djecom i mladima je podjela na individualne i okolinske faktore. Individualni faktori (biološke i socio-psihološke karakteristike) u mnogim istraživanjima su pokazani kao uticajni nasljedni faktori za nastanak nasilnog ponašanja. Pored toga, okolinski faktori, kao što su obitelj, škola, vršnjačke grupe i mediji, takođe imaju veliki značaj u nastanku takvog obrasca ponašanja. Ukoliko u obitelji ne vladaju harmonija, povjerenje, toplina, kompromis, odgovornost i poštovanje, djeca i mladi sve neadekvatne obrasce ponašanja prenose u školski kontekst. Nadalje, osnovni školski faktori koji pospješuju i uzrokuju ovakav vid antisocijalnog načina funkcionisanja među mladima su: nedostatak adekvatno osposobljenih nastavnika na elementarnom nivou, zastarjela shvatanja u nastavi, favoriziranje djece iz gornjih društvenih slojeva, zanemarivanje školske i radne discipline itd. Među vršnjacima je pojava podgrupa zapravo pojava koja djeci određuje određena pravila koja unutar nje vladaju i svako odstupanje od istih vodi dijete ka tome da postaje

meta nasilnika. Djeca i mladi sve više postaju asocijalna upravo zbog toga što su prepuštena uticaju medija, crtanih filmova, igrice, društvenih mreža koji, zapravo, obiluju scenama nasilja. Pri klasifikaciji vršnjačkog nasilja moguće je razlikovati dva pristupa. Na osnovu prvog postoje izravna i neizravna nasilna ponašanja, dok se na osnovu drugog razlika pravi između fizičkog, verbalnog, socijalnog, psihičkog, seksualnog, ekonomskog i elektronskog nasilja među djecom i mladima. Dječaci, zarazlikuoddjevojčica, češće su žrtve vršnjačkog nasilja, a i njegovi počinitelji. Oni su u većoj mjeri izloženi izravnim oblicima nasilja (poput izrugivanja, prijetnji i fizičkog nasilja), dok su djevojčice češće izložene različitim vrstama indirektnog oblika nasilja (npr. ignorisanje, širenje laži, isključivanje iz vršnjačke skupine). Pored toga, pokazalo se da dječaci imaju veći rizik za ispoljavanje idirektnog (vrijeđanje i fizičko nasilje) i indirektnog (manipulativnog i socijalnog) vršnjačkog nasilja u odnosu na djevojčice.

3. Pri formiranju ličnosti, najveći značaj pridaje se obitelji, pri čemu se posebno naglašavaju odnos među roditeljima i odnos između roditelja i djeteta. Obitelj ima ključnu ulogu u mnogim aspektima dječijeg razvoja. Naglasak je stavljen na kvalitetnom roditeljstvu pri čemu se uloga obitelji ističe kao primarna u nastanku nepoželjih ponašanja i problema kod djece i mladih u njihovom razvoju i socijalizaciji. Osim mogućih mentalnih poremećaja i fizičkih bolesti (kao što su oštećenja CNS-a, regulatornih sistema razine hormona stresa) dokazano je da je loše roditeljstvo veoma povezano sa ponašajnim problemima kod djece i mladih kao na primjer antisocijalno ponašanje, delinkvencija, nasilje i kriminalitet, lošiji školski uspjeh, pušenje, zloupotrebu droga i alkohola, itd.

4. S obzirom na to da je obitelj od primarnog značaja u socio-psihološkom razvoju svakog pojedinca, opravdano se uzroci i korijeni neprihvatljivih i nepoželjih obrazaca ponašanja, kao što je vršnjačko nasilje, mogu pronaći upravo u obiteljskoj sredini. Roditeljska ponašanja kao što su roditeljski odgoj, način na koji roditelji komuniciraju sa djecom i mladima, roditeljska disciplina i nadzor, te sistem vrijednosti koji roditelji prenose na djecu, pokazala su se kao veoma značajan faktor rizika za pojavu vršnjačkog

nasilja. Tako su mnoga istraživanja pokazala da se zapravo radi o ponašanjima kao što su slab roditeljski nadzor, slaba i nekonzistentna disciplina, roditeljsko odbijanje te neuključenost roditelja, kako u odgoj, tako i u obrazovanje djeteta. Pored toga, stil roditeljskog odgoja koji je dokazano najbolji za adekvatan razvoj djece je demokratski, tj. autoritativni stil, najbolji za dugoročne odgojne učinke – djeca spontano i slobodno izražavaju svoje emocije i razmišljanja, imaju veoma dobro razvijene socijalne vještine i dobre, prihvatljive odnose sa vršnjacima. Ukoliko roditeljski nadzor nedostaje, te pritom postoji visok stupanj permisivnosti i ne postavljanja granica, dolazi do omogućavanja izlaganja djece i adolescenata vršnjacima rizičnog ponašanja. Takođe, ukoliko agresivno ponašanje nije kažnjeno od strane roditelja, djeca na taj način učvršćuju takve obrasce ponašanja. Niska razina topline od strane roditelja dovodi do nastanka problema kao što su uznemirenost i tjeskoba i pojava somatskih simptoma i socijalno povlačenje, te agresivnost i delinkvencija. Nadalje, ukoliko su djeca svjedoci roditeljske agresivnosti, oni usvajaju taj način ponašanja kao adekvatan način za rješavanje problema. Nadalje, pokazano je da je kod fizički zlostavljane djece vjerovatnoća agresivnog ponašanja skoro tri puta veća. Kod djece koja su tjelesno kažnjavana, pored agresivnosti, može doći i do socijalnog povlačenja. Kod djece koja su žrtve roditeljskog zanemarivanja se očekuje da na polju socio-emocionalnog razvoja imaju smanjenu samokontrolu, niže samopouzdanje i samopoštovanje i osjećaj nemogućnosti kontrole nad životnim događajima te takva djeca ukoliko imaju smanjenu samokontrolu budu počinitelji vršnjačkog nasilja, dok ukoliko imaju nižu razinu samopoštovanja i samopouzdanja, te su depresivna mogu lako postati žrtve istog. Pored toga, prediktori vršnjačkog nasilja su odnosi sa braćom i sestrama, socioekonomski status obitelji, odnos djece sa majkama i sa očevima, obiteljski stres i sl.

5. Obitelj bi trebalo da predstavlja temelj za razvoj poželjnih i adekvatnih obrazaca ponašanja svakog pojedinca. Roditelji bi trebalo da budu više uključeni u odgoj i razvoj svoje djece. Nadzor, kontrola, disciplina i povjerenje su nužni, ali prvenstveno za prve godine djetetovog razvoja je bitan razvoj sigurne privrženosti, toplog odnosa punog ljubavi, razumijevanja i odgovornosti. Zdrave obitelji se zasnivaju na svjesnosti roditelja o njihovoj ulozi u odgoju djece i formiranju njihove ličnosti. Ukoliko roditelji nisu u

mogućnosti postići i održati osjećaj roditeljske kompetencije i uspješnosti u odgoju i procesu socijalizacije djece, postoji mogućnost njihovog uključivanja u različite programe prevencije čiji je cilj usvajanje i postizanje roditeljskih ponašanja koja će imati pozitivan uticaj i na njih i na njihovu djecu. Takvi programi ili škole roditeljstva omogućavaju otklanjanje rizičnih faktora pri čemu ih zamjenjuju obrasci ponašanja koji dovode do pozitivnih ishoda.

LITERATURA

Ajduk, R., Ferić, M. (2002). Zapušteno dijete u školi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 10, 61-66.

Ajduković, M., Pećnik, N. (1994). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 1, 269-271.

Alajbeg, A., Kovačević, S. (2018). Ulogavezanostiza školuurazličitomangažmanudjeceuvršnjačkomnasilju. *Suvremenapitanja*, 26, 1-18.

Antolić, B., Novak, M. (2016). Promocija mentalnog zdravlja: Temeljni koncepti i smjernice za roditeljske i školske programe. *Psihologijske teme*, 25 (2), 327-328.

Berk, L. E. (2015). Dječjarazvojnapsihologija. Jastrebarsko: NakladaSlap.

Bilić, V. (2013). Uloga percepcije socijalne nepravde i brizičnosti u predviđanju viktimizacije i počinjenja fizičkog i verbalnog nasilja među učenicima. *Pedagogijska istraživanja*, 10 (2), 221-223.

Bilić, V. (2013). Ulogapercepcijesocijalnenepравdeibrižnostiupredviđanjuviktimizacijeipočinjenja fizičkogiverbalnognasiljameđuučenicima. *Pedagogijska istraživanja*, 10, 221-223.

Bilić, V., Buljan-Flander, G. i Hrpka, H. (2012). Nasilje nad djecom i među djecom. Jastrebarsko: Naklada slap.

Bilić, V., Karlović, A. (2004). *Nasiljemeđudjecom*. Zagreb: Poliklinikazazaštitu djece grada Zagreba.

cal of females? Gender differences in aggressiveness in 11 to 12-year-old-children. *Aggressive Behavior*, 14, 403-414.

Cowan, P. A., Cowan P. C. i Mehta, N. (2009). Adult attachment, couple attachment, and children's adaption to school: an integrated attachment template and family risk model. *Attachment & Human Development*, 11 (1).

Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). Psihologija braka i obitelji. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.

Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2003) Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti. *Revija za socijalnu politiku*, 10 (1), 46-68.

Durrant, J. (2007). Positive discipline: What it is and how to do it. Save the children Sweden.

Đukić, B. (2013). Subjekti suprotstavljanja vršnjačkom nasilju u Republici Srpskoj. U: Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vejnović, D., Vršnjačkonasilje(etnologija, fenomenologija, načiniprevazilaženjaikomparativnaiskustva), 427-428, Visoka školaunutrašnjihposlova, BanjaLuka

Đuranović, M. (2013). Obitelj i vršnjaci u životu adolescenta. *Časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 154(1-2), 32-34.

Đurđević, Z., Bošković, G., Senić, D. (2013). Karakteristike krivičnih dela sa elementima nasilja izvršenih od strane dece i maloletnika u Republici Srbiji. U: Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vejnović, D., Vršnjačkonasilje(etnologija, fenomenologija, načiniprevazilaženjaikomparativnaiskustva), 56-59, Visoka školaunutrašnjihposlova, BanjaLuka

Ferić-Shelan, M. (2008). Rizični i zaštitni čimbenici u obiteljskom okruženju: razlike u procjeni mladih i njihovih roditelja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44, 16-18.

Keresteš, G. (2002.): Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstima, Jastrebarsko, Naklada Slap

Klarin, M. (2006) Razvoj djece u socijalnom kontekstu. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Klarin, M. (2006.): Razvoj djece u socijalnom kontekstu (roditelji, vršnjaci, učitelji, kontekst razvoja djeteta), Naklada Slap, Jastrebarsko i Sveučilište Zadar, Zadar.

Kraljić-Babić, K., Vejmelka, L. (2015). Specifičnosti nasilja među djecom, prevencije i tretmana nasilnog ponašanja u predškolskoj dobi. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, 1, 93-103.

Krmek, M., Buljan-Flander, G., Hrpka, H. (2007): Nasilje među vršnjacima Internetom. U Kolesarić V., *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet. 125-132.

Lacković-Grgin, K. (2006). Psihologija adolescencije. Jastrebarsko: Naklada Slap

Marušić, I., Pavin-Ivanec, T. (2007). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja, *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (1), 6-9.

Mejovšek, M., Cajner-Mraović, I., Buđanović, A. (1997). Obilježja ponašanja i obitelji maloljetnih počinitelja nasilnih i nenasilnih delikata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 33, 24-27.

Mojsilović, Ž., Gavrić, N. (2013). Kuda vodi vršnjačko nasilje- maloletnička delikvencija, pojam i karakteristike. U:Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vejnović, D., Vršnjačkonasilje(etilogija, fenomenologija, načiniprevazilaženjaikomparativnaiskustva),112-115, Visoka školaunutrašnjihposlova, BanjaLuka

Mošković, L. (2015). Prevencija zlostavljanja i zanemarivanja dece. *Preventivna pedijatrija, 1*, 34–38.

Nedimović, T., Biro, M. (2011). Faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. *Primjenjena psihologija, 3*, 240-241.

Patterson, G., DeBaryshe, B.D., Ramsey, E. (1989.): A developmental perspective on antisocial behavior, *American Psychologist, 44*, 329.-335.

Pećnik, N. (2003). Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Pejović–Milovančević, M., Išpanović–Radojković, V., Vidojević, O., Minčić, T. , Radosavljev, J. (2001). *Psihološke posledice zlostavljanja i zanemarivanja dece i adolescenata. Psihijatrija danas, 3–4*, 176–177.

Popović, P., Gajić, M. (2013). Tuča kao oblik nasilja među vršnjacima.U:Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vejnović, D., Vršnjačkonasilje(etilogija, fenomenologija, načiniprevazilaženjaikomparativnaiskustva), 499-500, Visoka školaunutrašnjihposlova, BanjaLuka

Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., Brajša-Žganec, A. (2002) Stiloviroditeljskogodgoja, slobodnovrijemeirizičnoponašanjemladih. *Društvenaistraživanja: časopiszaopćadruštvenapitanja, 11* (2-3), 240-250.

Radnović, B., Radnović, N. (2013). Marketinškoistraživačke aktivnosti policije u prevenciji vršnjačkog nasilja. U: Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vejnović, D., Vršnjačkonasilje(etilogija, fenomenologija, načiniprevazilaženjaikomparativnaiskustva), 309-311, Visoka školaunutrašnjihposlova, BanjaLuka

Radovanović, I., Spasić, D., Kekić, D. (2013). Rizični i protektivni faktori vršnjačkog nasilja u školama. U: Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vejnović, D., Vršnjačkonasilje(etilogija, fenomenologija, načiniprevazilaženjaikomparativnaiskustva), 327-330, Visoka školaunutrašnjihposlova, BanjaLuka

Ratković, Ž. (2013). Definisane i vrste nasilja među djecom i maloljetnicima. U: Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vejnović, D., Vršnjačkonasilje(etilogija, fenomenologija, načiniprevazilaženjaikomparativnaiskustva), 235-236, Visoka školaunutrašnjihposlova, BanjaLuka

Rečić, M. (1996) Odgoj u obitelji. Đakovo: Tempo.

Rigby, K. (2004). Addressing bullying in schools. *School Psychology Internationa*, 25 (3), 290- 300.

Rosić, V. (1998.), Obiteljska pedagogija, Rijeka: Filozofski fakultet

Salamadija, M., Mirnić, R. (2013). Specifičnosti vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. U: Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vejnović, D., Vršnjačkonasilje(etilogija, fenomenologija, načiniprevazilaženjaikomparativnaiskustva), Visoka školaunutrašnjihposlova, BanjaLuka

Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (3), 497-511.

Sindik, J. & Veselinović, Z. (2010). Karakteristike nasilja u dječjoj i predškolskoj dobi: Zbornik radova s skupine Nasilje u dječjoj i predškolskoj dobi. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.

Stevanović, M. (2000) Obiteljska pedagogija. Varaždinske Toplice: Tonimir.

Sušac, N., Ajduković, M., Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihološke teme*, 25, 198-199.

Suton, V. (2008). Zlostavljanje djece u obitelji. *Urbane odrednice zdravlja mladih*, 4, 2-4.

Vasta, R., Haith, M. A. & Miller, S. A. (1998). Dječa psihologija. Naklada Slap. Jastrebarsko.

Vejmelka, L. (2012). Neki determinanti vršnjačkog nasilja u adolescenciji. *Ljetopis socijalnog rada*, 19 (2), 217-222.

Vejnović, D. (2013). Teorija i praksa vršnjačkog nasilja. U: Šikman, M., Vasić, G., Stanić, S., Popović, V., Pena, U., Vajnović, D., Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva), 74-77, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka

Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, 21 (1), 29-45.

Velki, T., Bošnjak, M. (2012). Povezanost roditeljskih odgojnih postupaka s tjelesnim kažnjavanjem djece. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 2, 63-68.

Velki, T., Kuterovac Jagodić, G. (2014): Individualni i kontekstualni činitelji dječjeg nasilničkog ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnograda*. 21 (1). 33–36.

Vuković, A., Milašin, A., Buljubašić-Kuzmanović, V. (2009). Učestalost vršnjačkog nasilja osvećivanjem kao nasilne strategije sučeljavanja među učenicima osnovne škole. *Život i škola*, 22, 81-82.

Vulić-Prtorić, A. (2002)). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5 (1): 31 – 51.

Wagner-Jakab, A. (2008). Obitelj - sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44, 120-126.

Zečević, I. 2010. *Priručnik: program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*, Hi Neighbour-Zdravo da ste, Banja Luka.

Ždero, V. (2005). Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 12, 4-6.

Tekst sa Web stranica:

Caktaš, B.B., Ivanušec, M. S. (2014), Odgojuobitelji, preuzeto sa: http://dvciciban.hr/?page_id=205 , dostupno 27.05.2019.

Darling, N. (1999), Parenting style and its correlates. Eric digest, preuzeto sa: <https://eric.ed.gov/?id=ED427896> , dostupno 05.06.2019.

Miliša, Z. (2016), Poveznice između autoritarnih političara i roditelja, preuzeto sa: <https://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/m-o/zlatko-milisa/24849-z-milisa-poveznice-i-razlike-autoritarnih-politicara-i-roditelja.html> , dostupno 25.05.2019.

Zvizdić, S. (2015), Socijalna podrška i rezilijencija kod djece i adolescenata, preuzeto sa: http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Socijalna_podrska_i_rezilijencija_kod_djece_i_adolescenata.pdf , dostupno 10.06.2019

